

המערך הפוליטי של יהודי קרקוב בין שתי מלחמות העולם

עמנואל מלצר

קרקוב היהודית בסוף תקופת השלטון האוסטרי ובמלחמת העולם הראשונה

קרקוב, הבירה ההיסטורית של פולין הקדומה ובירתה של גליציה המערבית בתקופת שלטונה של הקיסרות ההבסבורגית, הושפעה מאוד בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 מהאווירה הליברלית ומתרבות השלטון הווינאית. חוקת 1867 הבטיחה שוויון זכויות לבני כל האומות והדתות שבתחומי הקיסרות והעניקה לגליציה אוטונומיה פוליטית, כלכלית ותרבותית רחבה. קרקוב הפכה למרכז תוסס של תרבות פולנית ושל התעוררות לאומית, בעיקר בקרב הנוער האקדמי. עם זאת, האווירה הכללית היתה מתונה, ואף נציגי העיר בפרלמנט האוסטרי נטו למדיניות פשרנית.¹ בניגוד לערים שבשטחי מלכות פולין הקונגרסאית, שהתקוממו נגד המשטר הרוסיפיקטורי הרוזני, קרקוב שמרה על אווירה רגועה ולא חתרה תחת השלטון המרכזי. אווירה קרקובאית זו השפיעה גם על מערכת היחסים בין הפולנים ליהודים, להוציא גילויי אנטישמיות שוליים למדי, שלא נדרדרו לכלל מעשי אלימות.

ביהדות קרקוב היו שני מחנות עיקריים: א) רוב גדול של אורתודוקסים, שהתגוררו בחלקם הגדול ברובע היהודי קז'ימיז' ומקצתם בשכונת פודגורז'ה (Podgórze), מעברו האחר של נהר הוויסלה. רק בשנת 1914 סופחה השכונה לשטח המוניציפלי של קרקוב, אך היהודים שהתגוררו בה היוו קהילה נפרדת עד 1931. מרבית האורתודוקסים נמנו עם חסידי האדמו"רים מבלז, מבובוב ועוד. ב) 'המתקדמים' (המתבוללים), שבחלקם נמנו עם חוגי הבורגנות הגבוהה ובחלקם עם חוגי המשכילים והאינטליגנציה. אלה הושפעו מסביבתם הפולנית ונטו להתבוללות הן חברתית-תרבותית הן לאומית-פוליטית. מתוך מחנה זה, ולצד האליטה הישנה, שהיתה מורכבת מרבנים ומעשירי הסוחרים היהודים, החלה לצמוח החל מאמצע המאה ה-19, בעקבות תהליכי מודרניזציה ואקולטורציה

1 ד"ר יצחק שוורצברט, ממנהיגי הציונות בקרקוב בתקופה מאוחרת יותר, תיאר את התהליכים שהתחוללו בעיר באותם ימים כ'אבולוציה אופורטוניסטית' ובכינוי מתון יותר כ'אורינטציה ריאליסטית'. ראה: י. שווארצבארט, צווישן ביידע וועלט מלחמות, בוענוס איירס 1958, עמ' 78.

פולנית,² מעין אליטה חדשה, בתוכה בלטה שכבת משכילים חילונית — בוגרי האוניברסיטה היגילונית, ובעיקר בוגרי הפקולטות למשפטים ולרפואה.³ מרביתם לא ביקשו להתבדל מהציבור היהודי, אלא אדרבה היו מעורים בקרבו ואף היו מעוניינים לקחת חלק בהנהגת הקהילה ומוסדותיה. חלק מבעלי המקצועות החופשיים ומהסוחרים האמידים עזבו את קז'ימייז' והרחובות הסמוכים לה ועברו להתגורר עוד בראשית שנות השישים ברבעים המרכזיים של העיר (Śródmieście).

לאחר מאבקים ממושכים על השלטון בקהילה בין שני המחנות המרכזיים, האורתודוקסים והמתקדמים, המרוחקים קוטבית זה מזה,⁴ הגיעו ראשיהם לקראת סוף המאה ה-19 להסכמים קואליציוניים, מעין 'ברית לא קדושה', שאפשרה להם לשלוט במשותף בהנהלת הקהילה. לעתים גם שיתפו פעולה במערכות הבחירות המוניציפליות ובקביעת נציגים למועצת העיר, לסיים הגליצאי, שמקום מושבו היה בלבוב, ואף ל'מועצת המדינה' (הפרלמנט) בווינה, שבה ישבו נציגים מכל הקיסרות.

ראוי להדגיש, שהליברליזציה שהונהגה ברחבי הקיסרות, שבאה בין השאר לידי ביטוי בהענקת אוטונומיה לגליציה, משמעה לא היה בהכרח יישומם של עקרונות דמוקרטיים בתקנוני הבחירות למוסדות האוטונומיה. זכויות הבחירה וההיבחרות, גם למועצת הקהילה היהודית, הוענקו על פי העיקרון הקוריאלי, המבוסס על השכלה ורכוש. על פי תקנון הבחירות הקוריאלי לקהילה, שאושר על ידי השלטונות ב-1868, חולקו בעלי זכות הבחירה לשלוש קוריות, שכל אחת בחרה שלישי מחברי המועצה. הקוריה הראשונה כללה בעלי תפקידים בכירים בעיריה ובממשלה, בעלי השכלה גבוהה, ואת משלמי המס הגבוה ביותר לקהילה, ושתי הקוריות הבאות כללו את שאר משלמי המס לקהילה, על פי שיעור התשלום.⁵ הן חוגי המתבוללים הן האורתודוקסים השמרנים היו מעוניינים בהמשך קיומו של תקנון בחירות לא דמוקרטי זה למוסדות הקהילה ובהתמקדותם של אלה בתחומי הדת ובשירותי הרווחה

2 ראוי לציין, שבקרב יהודי לבוב, הרחוקה יותר מווינה מאשר קרקוב, בלטה אז דווקא אקולטורציה גרמנית. על הסיבות לכך ראה: ע. מנדלסון, 'זילהלם פלדמן ואלפרד נוסיג: התבוללות וציונות בלבוב', גלעד, ב (תשל"ה/1975), עמ' 90-94. ראה גם Katarzyna Kopf Muszyńska, "Ob Deutsch oder Polish" — Przyczynek do badań nad asymilacją Żydów we Lwowie w latach 1840-1892', in: *The Jews in Poland* (ed. A.K Paluch), Kraków 1992, p. 188

3 במחקר חדש על הסטודנטים היהודים שלמדו באוניברסיטה היגילונית בקרקוב בשנים 1867-1918 נכללת רשימה שמית של כ-4,000 יהודים לפי פקולטות. עיין: M. Kulczykowski, *Żydzi — Studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomicznej Galicji, 1867-1918*, Kraków 1995, pp. 342-415

4 על המאבק בין האורתודוקסים ל'מתקדמים' במחצית השנייה של המאה ה-19, ראה בכרך זה, במאמרה של רחל מנקין (המערכת).

5 הבחירות האחרונות לקהילת קרקוב בתקופת השלטון האוסטרי נתקיימו ב-1913. על תקנון הקהילה והתהוותו, ועל העיקרון הקוריאלי, ראה בהרחבה בכרך זה במאמרו של אנטוני ז'ביקובסקי (המערכת).

המינימליים. שני הצדדים התנגדו להרחבת סמכויותיה של הקהילה לתחומים הפוליטי, החברתי והכלכלי.

אולם לקראת סוף המאה ה-19 קמו לקואליציה זו מתנגדים מכיוונים שונים. לאווריה הכללית בעיר, שנצטיינה בפריחה תרבותית פולנית שלווה בתסיסה לאומית, היתה השפעה דו-כיוונית על חוגי האינטליגנציה היהודית. כפי שראינו לעיל, חלקה הזדהה תרבותית, חברתית ולאומית עם הסביבה הפולנית, ואילו חלק אחר, שאף שנחשף לסביבתו וסיגל לעצמו את ערכיה, פיתח דווקא אז את תודעתו הלאומית היהודית הנפרדת. בקרקוב נוסדו אגודות ציוניות ראשונות שהושפעו במידה רבה מהתארגנויות דומות בווינה ובלבוב, ובשנת 1897, לאחר התכנסותו של הקונגרס הציוני הראשון, נוסד בקרקוב ארגון הסטודנטים הציוני הראשון 'השחר' (Przedświt).⁶ בשנה זו גם נתמנה ד"ר יהושע (אוזיאש) טהון, בוגר הפקולטה לפילוסופיה באוניברסיטת ברלין ובית המדרש לרבנים שם ומראשי הצעירים הציונים בלבוב שעמד בקשרים קרובים עם הרצל, לרב ולמטיף ב'טמפל' – בית הכנסת 'המתוקן', שהיה עד אז מבצר המתבוללים. טהון עתיד להיות הדמות המרכזית והכריזמטית בקרב יהדות קרקוב בין שתי מלחמות העולם ואחד ממנהיגי החשובים של יהדות פולין.⁷

באותו זמן גם התקרב לציונות האגף המתון בציבור האורתודוקסי בעיר, שנמשך להשכלה, ואחד מראשיו, ר' אהרון מרכוס,⁸ אף נמנה עם ארבעת צירי קרקוב לקונגרס הציוני הראשון וגם השתתף בכמה מהקונגרסים הציוניים הבאים.

ב-1901 נוסד בקרקוב הוועד המרכזי של התנועה הציונית במערב גליציה, אולם על אף גידולה של התנועה בעיר, עדיין לא היה בכוחה לקחת חלק בהנהגת הקהילה ומוסדותיה, מה עוד שתקנון הבחירות הקהילתי הקוריאלי לא איפשר לעמוד על יחסי הכוחות האמיתיים בתוך הציבור היהודי.⁹ בנוסף לכך, חלק מהמשכילים ומצעירי העובדים היהודים, פועלים, פקידים וכדומה, מצאו את מקומם במסגרת ציונית סוציאליסטית נפרדת שנתארגנה בקרקוב, והיא 'פועלי ציון'.

6 על ראשית ההתארגנות הציונית בקרקוב ראה: נ.מ. גלבר, תולדות התנועה הציונית בגליציה 1875-1918, ירושלים 1958, א, עמ' 235-237, ב, עמ' 640-642.

7 יהושע טהון נולד ב-1870 בלבוב. מ-1891 למד בברלין באוניברסיטה. היה פעיל באגודות ציוניות שונות יחד עם חבריו ד"ר ברוידא וד"ר אהרנפרייז. פרסם עבודות מדעיות שונות בתחומי הפילוסופיה והסוציולוגיה. בנוסף לזאת פרסם מאמרים בעיתונות ובכתבי עת עבריים – 'השילוח', 'העולם' ו'הצפירה'. בשנת 1897 עבר לקרקוב וב-1907 נרתם לעבודה פוליטית. על פעילותו הפוליטית בפולין העצמאית בכלל ובקרקוב בפרט ראה בהמשך חיבור זה.

8 אהרון מרכוס (1843-1916), יליד המבורג, חניך ישיבה, מחסידי רדומסק, שהתיישב בקרקוב. חיבר מחקרים בחכמת ישראל, התקרב לתנועה הציונית ועמד בקשר מכתבים עם הרצל. בסוף ימיו התרחק מהתנועה הציונית וצידד באידיאולוגיה של אגודת ישראל. ראה עליו: גלבר (הערה 6 לעיל), א, עמ' 236-238.

9 בבחירות לקהילה שנתקיימו ב-1905 נכשלה הרשימה הציונית ולא קיבלה כל מנדט. ראה: מ. בוסאק, 'יהודי קראקא במחצית השנייה של המאה ה-19', ספר קראקא (עורכים: א. באומינגר, מ. בוסאק, נ.מ. גלבר), ירושלים תשי"ט, עמ' 122-123.

גם בקרב רבים מחבריה היהודים של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פפס"ד — Polska Partja Socjalno-Demokratyczna) בגליציה נתעוררה תודעה יהודית לאומית, אך הם שאבו את השראתם ממפלגת ה'בונד', שכבר היתה קיימת אז ברוסיה ובפולין הקונגרסאית ושהתנגדה לצינונות. אלה יסדו ב-1905 את 'המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית היהודית' בגליציה (ז'פ"ס — Żydowska Partja Socjalno-Demokratyczna), שהיתה אנטי-ציונית, שאחד מסניפיה החשובים ביותר היה בקרקוב,¹⁰ ואלה צידדו במתן אוטונומיה תרבותית ליהודים.

גם אחדים מראשי מחנה המתבוללים בקרקוב התנגדו לקואליציה של האורתודוקסים והמתקדמים וחתרו לדמוקרטיזציה של תקנון הבחירות לקהילה ולהרחבת סמכויותיה והיקף פעולות הרווחה שלה. הם יסדו ב-1900 את 'המפלגה הדמוקרטית היהודית' (Żydowskie Stronnictwo Demokratyczne), שבראשה עמד ד"ר אדולף גרוס, שנבחר ב-1907 כאחד הצירים של קרקוב לפרלמנט האוסטרי.¹¹ עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נעור בקרקוב חשש מפני פלישה קרובה של הצבא הרוסי. רבים מראשי העיר, ובכללם מנהיגים יהודים, עזבו אותה בימים הראשונים של המלחמה ויצאו לווינה, והפעילות הפוליטית של הארגונים השונים הופסקה זמנית. לקראת סופה של המלחמה סבלה העיר ממחסור חמור במצרכי מזון חיוניים, ומסיתים אנטישמיים האשימו סוחרים יהודים בספסרות. ב-16 באפריל 1918 פרץ המון מוסת לחנויות יהודיות, בזז אותן וכמה יהודים נפצעו. המשטרה המקומית כמעט שלא התערבה. ראשי הקהילה דרשו מהשלטונות המרכזיים לשלוח צבא לעיר על מנת להשליט סדר. קבוצות הגנה עצמית יהודיות שנתארגנו בשכונה היהודית קז'ימיז' הצליחו להדוף במקלותיהם את הפורעים שהתקרבו אליה, וב-20 באפריל הושב הסדר על כנו. הצנזורה המקומית אסרה על העיתונים לדווח על האירועים. ראש העיר, יאן פדורוביץ' (Fedorowicz), וסגנו היהודי, יוזף סארה (Sare), יצאו לווינה וקבלו בפני השלטונות המרכזיים על המחסור הקשה במזון הגורם לתסיסה ולמהומות בקרקוב.¹²

בסוף אוקטובר ובתחילת נובמבר 1918, עם התפוררותו של השלטון האוסטרי, עוד הוחמרה בעיית אספקת המזון לעיר ולסביבותיה. בקרקוב הוקם גוף שלטוני זמני (פק"ל — Polski Komitet Likwidacyjny). במסגרת התארגנות חדשה של המשמר האזרחי העירוני וביזמת 'הוועד היהודי המאוחד', שאף הוא נתארגן באותם הימים בעיר, הוקמה יחידה יהודית אוטונומית בפיקודם של קצינים משוחררים מהצבא

10 על מפלגה זו עיין: ש. אונגר, 'תנועת הפועלים היהודית בגליציה ערב מלחמת העולם הראשונה — כשלון מגמת הליכוד', גלעד, י (תשמ"ח/1987), עמ' 121-123.

11 ראה בוסאק (הערה 9 לעיל), עמ' 123.

12 J.M. Małeckı, 'Zamieszki w Krakowie w kwietniu 1918 r. Pogrom czy rozruchy głodowe', in: *The Jews in Poland* (above, note 2), pp. 245-257

האוסטרי, ובראשם יעקב ביליג.¹³ תפקידה היה להגן על האוכלוסייה היהודית, לשמור על הסדר הציבורי בקז'ימייז' ולפקח על אספקת מזון סדירה לתושבי השכונה היהודית. בשל הסתה אנטישמית פרוצה שנתפשטה בעיר ובעיירות הסמוכות לה צוידה היחידה בכמה עשרות רובים, ומפקדיה עיבדו תכניות מפורטות להגנה במקרה של התפרצות מחודשת של פרעות. בנוסף לאנשי המשמר הקבועים גויסו למיליציה גם מתנדבים רבים, וזו הושיטה עזרה גם ליהודי העיירות הסמוכות לקרקוב. לדוגמה, ב-6 בנובמבר התפרע המון, לרבות איכרים מהסביבה, בעיירה חז'נוב (Chrzanów) ושדד חנויות ודירות של יהודים. למחרת הגיעה למקום קבוצה של אנשי המיליציה היהודית מקרקוב, ומעשי השוד פסקו. השלטונות הפולניים ראו בהתערבות המיליציה מקרקוב 'פרובוקציה יהודית'. כעבור ימים מספר פיזרה פק"ל את יחידת ההגנה האוטונומית היהודית וצירפה חלק מאנשיה למשמר האזרחי העירוני.¹⁴

אי השקט הכללי לא פסח גם על הקהילה היהודית. ראשי הציונים מתחו ביקורת קשה על יושב ראש הקהילה, ד"ר שמואל טילס, שכיהן בתפקיד החל משנת 1904, בשל עמדתו המתבוללת הקיצונית והתנגדותו הנחרצת לכל יזמה יהודית לאומית במסגרת הקהילה. הציונים ארגנו הפגנה, שבה השתתפו המוני יהודים, שצבאו על בניין הקהילה ודרשו בתוקף את התפטרותו.¹⁵ טילס נכנע לדרישה, ואת מקומו תפס סגנו, ד"ר רפאל לנדאו. אף שגם לנדאו נמנה עם מחנה המתבוללים, עמדתו היתה מתונה יותר, והוא היה מקובל גם על מחנה מתנגדיו. לנדאו כיהן בתפקיד עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

קרקוב היהודית בתקופה הראשונה לעצמאותה של פולין

עם תום מלחמת העולם הראשונה והקמת פולין העצמאית נסתמנו שינויים מפליגים במערך הכוחות הפוליטיים בציבור היהודי בקרקוב. בראש ובראשונה בלטה העלייה הניכרת בכוחה של התנועה הציונית על פלגיה השונים — בקרקוב בפרט ובגליציה המערבית בכלל, בהשוואה לאזורים אחרים בפולין. הצהרת בלפור בנובמבר 1917 וההכרה הבינלאומית הרשמית באפריל 1920 בארץ ישראל כבשטח מנדטורי בריטי בפיקוח חבר הלאומים מצד אחד, וגל הפרעות האנטי-יהודיות שפקד ערים ועיירות

13 *Nowy Dziennik*, 8.11.1918 (להלן = *N.D.*) פרסם קריאה מטעם מפלגות יהודיות שונות לקצינים ולחיילים משוחררים להתגייס למיליציה היהודית בקרקוב. בעניין זה ראה גם מכתב חתום על ידי יהושע טהון ואדולף גרוס מ-9.11.1918 בשם מפלגות יהודיות שונות לפק"ל. מובא כנספח בספרו של מ. לנדאו, מיעוט יהודי לוחם, ירושלים תשמ"ז, עמ' 343-344.

14 י. ביליג, 'לתולדות ההגנה היהודית בקראקא בשנת 1918-1919', ספר קראקא (הערה 9 לעיל), עמ' 193-202; על הפרעות בחז'נוב ראה *N.D.*, 7.11.1918; וראה גם F. Golczewski, *Polnisch-Jüdische Beziehungen 1881-1922*, Wiesbaden 1981, pp. 206-207

15 פרטים על ההפגנה הזאת — *N.D.*, 7.11.1918

רבות בפולין, ובכללן גם קרקוב, מצד שני, חיזקו את התודעה הלאומית הציונית בקרב יהדות פולין. בקרקוב בפרט זכתה התנועה הציונית לתמיכה ציבורית רחבה, במידה רבה הודות לאישיותו ולפעילותו של טהון, שנודע זה כבר כמנהיג בעל שאר רוח, הוגה דעות ועם זאת מדינאי פרגמטי, שידע למשוך אחריו המוני יהודים ולקבץ סביבו עוזרים מוכשרים בעלי כושר ארגון.

לחיזוקה של הציונות בקרקוב ובגליציה המערבית גם תרמה רבות הופעתו של העיתון היומי היהודי הראשון בשפה הפולנית *Nowy Dziennik* בעריכתו הקפדנית של ד"ר וילהלם ברקלהמר ובהשתתפותם הפעילה של ראשי הציונות בעיר, שכבר בשנותיו הראשונות הגיע לבתי אלפי קוראים. העיתון החל להופיע ביולי 1918 ובכך קדם לעיתונים יומיים יהודיים אחרים שהופיעו בשפה הפולנית במקומות אחרים במדינה, כמו *Chwila* בלבוב (1919) ו-*Nasz Przegląd* בוורשה (1923).¹⁶

בניין העיתון היומי הציוני 'נובי דזייניק'

מיד עם כינונה של פולין העצמאית יזמה ההסתדרות הציונית בקרקוב פעילות פוליטית ענפה. בהשתתפותן של מפלגת פועלי ציון ו'המפלגה הסוציאל-דמוקרטית היהודית' (ד'פ"ס) הוקמה מועצה לאומית יהודית של גליציה המערבית, בהנהגתו של טהון, כדוגמת המועצות הלאומיות היהודיות שהוקמו בוורשה, בלבוב ובסטינסלבוב,

¹⁶ העיתון הודפס בתחילה במורבסקה אוסטרבה שבמורביה. על ראשית הופעתו של *Nowy Dziennik*, על עורכיו ומשתתפיו הקבועים, ראה שווארצבארט (הערה 1 לעיל), עמ' 128–142. מחקר כולל על העיתונות היהודית בקרקוב בין שתי מלחמות העולם ראה: C. Brzoza, 'The Jewish Press in Kraków', *Polin*, 7 (1996), pp. 133–146.

ואחר כך גם במקומות אחרים. הרכבה בקרקוב נקבע בעקבות הסכם בין-מפלגתי ללא בחירות וללא השתתפותה של 'אגודת ישראל', שהיתה הכוח הפוליטי השני בגודלו לאחר ההסתדרות הציונית. 'אגודת האורתודוקסים' בקרקוב, כך נקראה בראשית התארגנותה, קמה כתום מלחמת העולם הראשונה. תוך זמן קצר הצליחה למשוך לשורותיה חלק ניכר מהאורתודוקסיה המקומית, ויחד עם המתבוללים שלטה בהנהלת הקהילה. נציגה של מפלגת ז'פ"ס האנטי-ציונית, ד"ר נ. שולדנפריי, פרש כעבור זמן קצר, בשם מפלגתו, מן המועצה הלאומית היהודית המקומית.

המועצות הלאומיות היהודיות בפולין היו מורכבות בעיקרן מנציגי מפלגות ציוניות, ודרישתן הפוליטית העיקרית היתה שוויון זכויות ומתן אוטונומיה לאומית נרחבת ליהודי המדינה. ביזמת המועצה הלאומית היהודית בוורשה, בהנהגתו של יצחק גרינבוים, נתכנסו שם בסוף דצמבר 1918 נציגי המועצות הלאומיות היהודיות מרחבי המדינה, וביניהם נציגי המועצה היהודית הלאומית בקרקוב, טהון ויצחק (איגנצ'י) שוורצברט, ל'קדם ועידה' (פאר-קאנפערעניץ), שמטרתה העיקרית היתה לזמן ועידה לאומית כללית נבחרת של יהודי פולין. בינתיים, עד להתכנסותה של אותה ועידה, החליטה ה'קדם ועידה' לכוון 'מועצה יהודית לאומית זמנית' (Tymczasowa Żydowska Rada Narodowa), שבה יוצגה גם המועצה הלאומית היהודית בקרקוב. המועצות הלאומיות היהודיות בגליציה המזרחית לא הצטרפו ל'מועצה הזמנית' בוורשה, הואיל וטרם הוכרע אז סופית עתידו הפוליטי של אזורם. באותו זמן עדיין התנהלו קרבות בין הפולנים לאוקראינים, שתבעו לצרפו לתחומי מדינת אוקראינה המערבית, שאותה רצו לכוון.¹⁷

הבחירות לסיים הראשון של פולין העצמאית נתקיימו בסוף ינואר 1919. 'אגודת ישראל' לא הציגה בקרקוב רשימה משלה. בראש רשימת 'המועצה היהודית הלאומית הזמנית' במחוז קרקוב עמד טהון, והרשימה זכתה ביותר מ-90 אחוז מקולות המצביעים לרשימות היהודיות במחוז (52,661 קולות); בוורשה קיבלה רשימה זו בראשותו של גרינבוים רק כ-40 אחוז מן הקולות.¹⁸ היה זה הישג ציוני גדול, וטהון נבחר לסיים הראשון יחד עם עוד חמישה צירים ציונים ממחוזות אחרים.

בבחירות הפרלמנטריות האלה, שהיו המבחן האלקטורלי הראשון, הופיעה המועצה הלאומית היהודית בקרקוב כגוף פוליטי המייצג את יהדות גליציה המערבית. היה בכך, ללא ספק, משום התעלמות מכוונת מהמסד הקהילתי המקומי, שהוכר גם על ידי שלטונות פולין העצמאית כגוף שעיקר סמכותו בענייני דת (מכאן גם שמו הרשמי

17 על המועצות הלאומיות בכלל ועל המועצה הלאומית בקרקוב ראה: ע. מנדלסון, התנועה הציונית בפולין — שנות התהוות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 95-109; ש. נצר, מאבק יהודי פולין על זכויותיהם הלאומיות והאזרחיות (1918-1922), תל אביב תש"ם/1980, עמ' 42-44; לנדא (הערה 13 לעיל), עמ' 29-42.

18 בקרקוב הופיעה אז רשימה ציונית נפרדת מטעם פועלי ציון, והיא זכתה בפחות מאלף קולות. ראה: *N.D.*, 27-28.1.1919.

המלא — 'קהילה דתית יהודית' [Gmina Wyznaniowa Żydowska], ושציוני קרקוב כמעט שלא היו מיוצגים בו. בדיעבד טען טהון, שבבחירות האלה לסיים חרגו יהודי קרקוב, זו הפעם הראשונה, ממסורת קהילתית ארוכת שנים ולא חששו להצביע בבחירות למוסד מרכזי עבור מועמד לאומי עצמאי.¹⁹

ד"ר יהושע טהון

עוד במחצית הראשונה של שנת 1919 נתגלה טהון כאחת הדמויות המרכזיות ביהדות פולין. הוא ייצג אותה בשתי חזיתות — בוועידת השלום בפריז ומעל במת

O. Thon, 'Z rozmyślań przymusowych wakacyj — Wspomnienia i refleksje', *ibid.*, 19
8.12.1927

הסיים הראשון בוורשה. זמן קצר לאחר שנבחר לסיים יצא כסגן יושב ראש המשלחת של המועצה הלאומית היהודית בפולין, שבראשה עמד נחום סוקולוב, לפריז, על מנת להצטרף לוועד המשלחות היהודיות ליד ועידת השלום, שנתכנסה שם בתחילת 1919. בוועידה דנו בין השאר במעמדם של המיעוטים הלאומיים במדינות הרב-לאומיות החדשות או המתחדשות כמו פולין. טהון היה פעיל מאוד בדיונים הפנימיים של חברי 'ועד המשלחות', שניסחו את הדרישות להבטחת הזכויות הלאומיות של יהודי פולין ברוח העקרונות של נשיא ארצות הברית, וודרו וילסון. כמו כן ניהל משא ומתן בנידון עם חברי 'הוועד הלאומי הפולני' שייצגו בוועידה את ממשלת פולין.²⁰ בפריז גם הופיעה משלחת של יהודים מתבוללים מפולין, וביניהם סארה, סגן ראש עיריית קרקוב. משלחת זו התנגדה להענקת זכויות לאומיות ליהודי פולין. בתחילת מאי 1919 חזר טהון לפולין, בעצם הימים שבהם נתחדש גל הפרעות ביהודים במקומות שונים ברחבי המדינה, לרבות קרקוב (6 ו-7 ביוני).

תחילתם של האירועים בקרקוב בתקריט זעירה שפרצה במבנה Sukiennice שבכיכר ההיסטורית של העיר בין בעל דוכן יהודי לבין שני חיילים מחטיבת הגנרל האלר, שחנתה בעיר ובסביבתה ושנודעה בהשתתפותה בהתפרעויות אנטישמיות. תקריט זו נידרדרה למהומה רבתי, לאחר שבכיכר נתקבץ המון מוסת על ידי חיילים, וזאת על רקע המחסור הגדל והולך במצרכים חיוניים. ההמון נע לכיוון קז'ימיז' ובדרכו בזו חנויות יהודיות. מתוך ההמון בקצו יריות, המשמר האזרחי היהודי שהגן על השכונה הגיב, והמשטרה הפולנית פירקה את נשקו. המהומות נמשכו גם למחרת היום, וגם הפעם הזאת, לפי דיווחי המשטרה, השתתפו בהן חיילים מחטיבת האלר. במהומות האלה היו פצועים רבים משני הצדדים. רק בשעות הערב, לאחר שתוגברו כוחות המשטרה, שככו הרוחות והשקט הושב על כנו. מפקדת חטיבת האלר הכחישה שחייליה השתתפו במהומות.²¹ כעבור ימים מספר דרש טהון, בנאום פולמוסי בסיים, לערוך חקירה ולהעניש את המסיתים ואת הפורעים ויצא נגד החרמת הנשק מהמשמר היהודי בקרקוב שנועד לצורכי הגנה.²²

מן האמור לעיל עולה שגם על קרקוב, בעלת האוכלוסייה השלווה בדרך כלל, שבה היחסים בין היהודים והפולנים היו לרוב תקינים, לא פסחה בימי חרום ההסתה האנטישמית הפרועה שלווה במעשי אלימות. האוכלוסייה היהודית מצדה, שברובה המכריע התרחקה מתנועות רדיקליות למיניהן והיתה נאמנה לשלטון, לא סמכה במקרים אלה על זרועות הביטחון; היא ארגנה יחידות הגנה עצמית שהורכבו ממאות

20 על פעילותו הציבורית בפריז ועל הדיונים שהשתתף בהם דיווח טהון בראיון מיוחד שנערך אחר לאחר שובו משם – שם, 15.5.1919; ראה גם לנדא (הערה 13 לעיל), עמ' 56–62.

21 ראה דו"ח מפקדת משטרת קרקוב מ-7.6.1919 לנציג הממשלה בלבוב ודו"ח מפקדת הצבא בקרקוב למפקדת המחוז מאותו תאריך, Archiwum Akt Nowych / Ministerstwo Spraw Wewnętrznych/ 2262/ 94–99

22 Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu, 12.6.1919

רבות של מתנדבים שהדפו את הפורעים, ולרוב עצם הידיעה על קיומן של יחידות אלה די היה בה כדי לרסנם ומנעה פגיעות חמורות ביהודי המקום.

המבנה הכלכלי והמקצועי של יהודי קרקוב בין שתי מלחמות העולם

על פי מפקד אוכלוסין שנערך בפולין בשנת 1921 התגוררו בקרקוב כ-45 אלף יהודים, שהיוו 24.5% מכלל אוכלוסיית העיר (184 אלף). על פי נתוני המפקד השני מ-1931, כבר עלה מספרם לכ-57 אלף, כ-26% מכלל האוכלוסייה (כ-219 אלף), וב-1935, על פי נתונים בלתי רשמיים, כבר הגיע מספר היהודים לכ-70 אלף, כלומר 28.5% מכלל האוכלוסייה (כ-245 אלף).²³

יש לציין שקצב הגידול של האוכלוסייה היהודית בקרקוב בשנים האלה עלה על זה של האוכלוסייה הלא-יהודית. בכך נתייחדה קרקוב, העיר הרביעית במספר אוכלוסייה היהודים לאחר ורשה, לודז' ולבוב, מעריה הגדולות האחרות של פולין העצמאית. בתקופת פולין העצמאית גם נמשכה התפשטותם של היהודים למרכז העיר ואף לשכונות המרוחקות שבתחומה המוניציפלי המורחב במספרים גדלים והולכים, וזאת בנוסף לריכוזיהם המסורתיים בשכונות קז'ימיז' ופודגוז'ה.

לפי מפקד 1931, היהודים תפסו מקום בולט בכלכלת העיר. כ-45% מן היהודים התפרנסו ממסחר, ברובם ממסחר קמעוני, והם היוו קרוב ל-60% מכלל הסוחרים בעיר, ובמיוחד בלטו בענפי המזון וההלבשה. יותר מ-30% מהמפרנסים היהודים עסקו בתעשייה ובמלאכה, והם היוו קרוב ל-27% מכלל המתפרנסים מענפים אלה. כ-60% מהיהודים שעיסוקם בתעשייה ובמלאכה היו עצמאים, ורק כ-40% שכירים, ואילו באוכלוסייה הלא-יהודית החלוקה היתה 16% ו-84% בהתאם.

מן הראוי לציין שבקרקוב החלה התעשייה להתפתח רק עם תחילת עצמאותה של פולין ובסוף שנות העשרים. התפתחות זו נבלמה בשנות המשבר הכלכלי, 1924-1926, ובמיוחד בשנים 1930-1935. ענפי התעשייה העיקריים היו ענפי המתכת והמזון, אולם המחסור בהון להשקעות עיכב גם התפתחות זו.²⁴

בקרקוב לא היתה שכבת בנקאים יהודים עתירי הון כבוורשה, גם לא תעשיינים גדולים כבלודז'; לעומת זאת היתה בעיר קבוצה בולטת יחסית של בעלי עסקים ובעלי מפעלי תעשייה בגודל בינוני שהעסיקו פקידים ופועלים. כמו כן ניכר היה חלקם

²³ הנתונים הסטטיסטיים בפרק קצר זה מתבססים בעיקר על ממצאי מפקד האוכלוסין במדינה משנת 1931 המובאים בחיבורו של צ. פרנס, 'פני החברה והכלכלה היהודית בקראקא לפני החורבן', ספר קראקא (הערה 9 לעיל), עמ' 293-310; על השינויים הדמוגרפיים בעיר ראה גם Brzoza (above, note 16), p. 134.

²⁴ R. Kotewicz, 'Kapitał zagraniczny w przemyśle Krakowa w okresie 20lecia międzywojennego', *Studia Historyczne*, XX (1977), pp. 35-55.

הגדול של היהודים במקצועות החופשיים, בדומה לערים אחרות בפולין, ובמיוחד בעריכת דין וברפואה.

יחסי הכוחות הפוליטיים באוכלוסייה הפולנית בקרקוב בין שתי מלחמות העולם

המערך הפוליטי של האוכלוסייה הפולנית בקרקוב בין שתי מלחמות העולם היה שונה מזה שבערים הגדולות האחרות במדינה. האווירה הליברלית, מורשת השלטון האוסטרי בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, הטביעה את חותמה על חלק ניכר מן המחנות הפוליטיים בקרקוב ועל יחסי הגומלין ביניהם.

המחנה האנטישמי, שהיה מאורגן במסגרת ה'אנדציה' (Endecja), לא קנה אחיזה של ממש בקרקוב, ולא הגיע עד לסוף שנות השלושים להישגים אלקטורליים משמעותיים, בין בבחירות לפרלמנט בין בבחירות המוניציפליות. בשנות העשרים צברה כוח בקרקוב 'המפלגה הנוצרית הדמוקרטית' — חדציה (Chrzescijańska Demokracja — CH.D.), גם היא בעלת מצע אנטישמי, אולם מתוך בהשוואה למצע ה'אנדציה'. החדציה רצה לבחירות בקרקוב (בחירות פרלמנטריות או מוניציפליות) לעתים ברשימה משותפת עם האנדציה, לעתים עם מחנה השלטון הפילסודסקאי. מפלגה זו נתמכה על ידי הממסד הכנסייתי הקתולי המקומי, וביטאונה היומי *Głos Narodu* שהופיע בקרקוב הגן על האינטרסים הפוליטיים של הכנסייה.²⁵ לעומת זאת, לאנדציה לא היה בקרקוב עיתון יומי משלה.

מחנה ה'סנציה' (Sanacja) הפילסודסקאי, שנתארגן מחדש לאחר 'הפיכת מאי' 1926 של פילסודסקי, היה הכוח הפוליטי החזק ביותר בעיר, ומאז ההפיכה תפסו אנשיו את כל עמדות המפתח במינהל הממשלתי והמוניציפלי בקרקוב. החל מ-1931 ועד לפברואר 1939 כיהן כראש העיר איש המחנה הזה, ד"ר מייצ'יסלב קפליצקי (Kaplicki), יהודי מומר, מקורב לפילסודסקי, שניהל מ-1926 גם את פעילותה הפוליטית של הסנציה בקרקוב.²⁶

גם כוחה של 'המפלגה הסוציאליסטית הפולנית' (פפ"ס) היה גדול יחסית בקרקוב ובמחוז בהשוואה לכוחה ברחבי המדינה, ובבחירות לפרלמנט ולעירייה הגיעה להישגים ניכרים. בקרקוב הוציאה לאור עיתון יומי, *Naprzód*, שיצא נגד גילויי האנטישמיות

25 על ה'חדציה' בקרקוב ראה C. Lechicki, 'Chrzescijańska Demokracja w Krakowie (1897-1937)', *Studia Historyczne*, XVII (1974), pp. 585-608

26 מייצ'יסלב קפליצקי — רופא במקצועו; שמו הקודם — מאוריצי קפלנר. לפני מלחמת העולם הראשונה היה פעיל בפפ"ס. במלחמה שירת בלגיונות הפולניים לצדו של פילסודסקי. במלחמת העולם השנייה שהה ברוסיה ושירת בצבא הגנרל אנדרס. עבר לאנגליה והתגורר בה עד פטירתו ב-1959. ראה: *Polski Słownik Biograficzny*, XI/1, Warszawa 1964

במדינה. בין פעיליה היו גם כמה יהודים, והבולט בהם בסיעת השמאל של המפלגה היה ד"ר בולסלב דרובנר (Drobner).²⁷ מן הראוי לציין כאן גם את העיתון היומי הפופולרי *Ilustrowany Kurier Codzienny*, בעל התפוצה הגדולה ביותר במדינה, שיצא לאור בקרקוב. העיתון היה בבעלותו הפרטית של מריאן דומברובסקי, ששלט על רשת עיתונות שלמה. העיתון היה בלתי מפלגתי, מבחינה פוליטית עמד מימין למחנה הסנציה, והגם שהשתתפו בו כמה כותבים ממוצא יהודי, היה לו צביון אנטישמי. לעיתון זה היתה השפעה לא מבוטלת על התודעה הפוליטית של קוראיו.

יחסי הכוחות הפוליטיים ביהדות קרקוב בין שתי מלחמות העולם

בשנות העשרים המשיך תהליך התעצמותה של התנועה הציונית על כל פלגיה ככוח הפוליטי המוביל בקרב יהודי המקום. אחריה צעדה אגודת ישראל, שהפעילה חוגים נרחבים של האורתודוקסיה בעיר. אמנם הרוב הגדול של יהדות קרקוב, בין בציבור הדתי בין בציבור החילוני, לא היה מאורגן במסגרות מפלגתיות, אולם הוא היה בעל מודעות ציבורית ופוליטית ערה. על נטיותיו הפוליטיות אפשר היה לעמוד עוד במבחן האלקטורלי הראשון, בבחירות לסיים ב-1919. רוב הקולות ניתנו למפלגת 'הציונים הכלליים', שחלשה על מרכז ההסתדרות הציונית בגליציה המערבית ובשלויה. מרכז זה היה יחסית חזק יותר מאשר בערים מרכזיות אחרות כמו ורשה ולודז', ופעל באופן עצמאי ובלתי תלוי לצדם של שני המרכזים האחרים בוורשה (פולין הקונגרסאית לשעבר ושטחי הספר) ובלבוב (גליציה המזרחית).²⁸ הפיצול הזה נמשך במשך כל התקופה שבין שתי מלחמות העולם. המרכז בקרקוב התארגן מחדש החל מ-1920, ועשרות ועדים מקומיים שלו היו פרושים ביישובי גליציה המערבית ושלזיה.²⁹

את המרכז הזה הנהיגו לצדו של טהון אישים נוספים וביניהם ד"ר יצחק שוורצברט, ד"ר שמואל ורהפטיג, ד"ר חיים הילפשטיין, ד"ר יהודה צימרמן, ד"ר שמעון פלדבלום, ליאון סלפטר ואחרים.³⁰ כל אלה תרמו רבות לעבודה הארגונית ולתחומי פעילויות שונים. בהנהגתו של טהון השפיע המרכז במידה רבה על התוויית המדיניות היהודית בפולין, ויחד עם המרכז בלבוב, שבראשו עמד בשנות העשרים ד"ר ליאון רייך, אימץ

A. Pilch, 'Polska Partia Socjalistyczna w Krakowskiem w latach 1919-1939', *Studia Historyczne*, XX (1977), pp. 427-451

28 בשנים הראשונות לעצמאותה של פולין היה גם מרכז ציוני עצמאי בוויילנה, אולם מאוחר יותר צורף למרכז הוורשאי, מנדלסון (הערה 17 לעיל), עמ' 165.

29 המרכז הציוני בגליציה המערבית כלל את כל הקהילות מערבה לנהר סאן. היו קהילות שלפי החלוקה האדמיניסטרטיבית של פולין היו כלולות בוויבודיה של לבוב כגון ז'שוב, סאנוק או יארוסלב, אולם במערך הציוני היו כלולות במרכז הקרקובי.

30 פרטים ביוגרפיים על האישים האלה ועל פעילותם בקרקוב, ראה בספרו של שווארצבארט (הערה 1 לעיל), עמ' 30-34, וכן בהמשך המאמר.

במישור הארצי מדיניות פרגמטית ופשרנית, פרי מסורת של התקופה האחרונה של השלטון ההבסבורגי. מדיניות זו חתרה להגיע להסדר עם הממשל הפולני על מנת שזה ימתן את האנטישמיות הרשמית ויכיר הלכה למעשה בזכויות האזרחיות והלאומיות של היהודים.

המרכז הציוני בקרקוב התמקד בשלושה תחומי פעילות: א) פעילות ציונית בקרקוב ובאזורי גליציה המערבית ושלזיה. ב) ניסיון להשפיע על המדיניות היהודית הארצית בפולין. ג) גיבוש עמדות בתנועה הציונית העולמית והשפעה על יישומן בפועל. עוד בוועידה הראשונה שלו בפולין העצמאית במאי 1919, וכמעט בכל הוועידות השנתיות בשנות העשרים, קרא המרכז הציוני בקרקוב לאיחוד כל המרכזים הציוניים הכלליים העצמאיים בפולין, דהיינו להקמת מרכז ארצי בוורשה תוך שמירת האוטונומיה של המרכזים האזוריים (קרקוב ולבוב).³¹ עמדה זו נתקלה במיוחד בהתנגדותו של המרכז הציוני בלבוב, שלא היה מוכן לוותר על עצמאותו.³² לקראת סוף שנות העשרים ובמחצית הראשונה של שנות השלושים הפך המרכז הציוני בקרקוב לאחד המובילים בהתארגנותה של התנועה הציונית הכללית העולמית, וזאת בעיקר הודות לפעילותו הארגונית של ד"ר שוורצברט.³³

אולם חרף הישגיו בבחירות לסיים הראשון ובמערכות הבחירות הפרלמנטריות הבאות, לא הצליח המרכז במשך כל התקופה שבין שתי מלחמות העולם לתפוס את מקומם של אגודת ישראל וחוגי המתבוללים בראשות ועד הקהילה היהודית. השפעתן של שאר המפלגות הציוניות בקרקוב ובמחוז גליציה המערבית ושלזיה היתה מצומצמת למדי. בצדה השמאלי של הקשת הפוליטית הציונית פעלו בקרקוב 'התאחדות הפועל הצעיר וצעירי ציון בפולין' (להלן 'התאחדות'), 'פועלי ציון ימין' ו'פועלי ציון שמאל'.

מפלגת 'התאחדות' היתה מתונה והתנגדה למלחמת מעמדות. היא ייצגה בעיקר חוגי אינטליגנציה עובדת, וכוחה ניכר בלבוב יותר מאשר בקרקוב. אביה הרוחני היה א.ד. גורדון, בהשקפתה היתה פלסטינוצנטרית, והיא דגלה בעלייה חלוצית. בקרקוב מנתה כמה מאות חברים ושיתפה פעולה עם הציונים הכלליים. היא גם הפעילה במקום סניף קטן של תנועת הנוער שלה, 'גורדוניה'. אחד מראשי המפלגה בעיר, ד"ר ברקלהמר, היה כאמור עורכו הראשי של *Nowy Dziennik* מ-1918 עד פטירתו

31 ראה סקירות על הדיונים בנידון בוועידות שנתיות שונות של המרכז בקרקוב מתחילת שנות העשרים ועד סוף שנות השלושים. ראה למשל 19.7.1924, 31.3.1921, *N.D.*, ועד ל-25.9.1938.

32 מנדלסון (הערה 17 לעיל), עמ' 278.

33 על יזמתו של המרכז בקרקוב ובעיקר של שוורצברט בייסוד 'ברית עולמית של הציונים הכלליים' ועל הוועידות העולמיות של התנועה בקרקוב ב-1934 וב-1935 (באחרונה חל הפילוג הרשמי של התנועה הציונית הכללית), ראה: ד. שער, 'סתם ציונות' ל'ציונות כללית', ירושלים תשנ"א/1990, עמ' 31-33. לא כאן המקום להרחיב את הדיון בנושא חשוב זה.

טהון היה האיש שהשתמש לראשונה במונח 'סתם-ציונות' במקום המונח המקובל 'ציונות כללית' — ראה מאמרו *'Nasz Kongres'*, *N.D.*, 30.5.1929.

ב-1934, להוציא כמה שנים. בין מנהיגיה בגליציה המערבית היו גם ד"ר אוטו מנשה, ד"ר גור אריה טרלו, ד"ר ישעיהו שפירא וד"ר בנציון כץ-בנשלום (בעתיד ממייסדי אוניברסיטת תל אביב והרקטור הראשון שלה). מרכז ה'התאחדות' המחוזי בגליציה המערבית ובשליזיה, שמקום מושבו היה בקרקוב, פעל בצורה עצמאית, אף שבכנס משותף של שלושת מרכזי המפלגה, שהתקיים במרס 1926 בקרקוב, הוחלט על כינון מרכז ארצי של המפלגה בוורשה ועל כינונם של מרכזים מחוזיים ברחבי פולין.³⁴ בסוף שנות העשרים גבר כוחה של ה'התאחדות' בקרקוב על כוחן של מפלגות פועלי ציון ימין ושמאל.

בעקבות פילוג שחל בוועידה העולמית של פועלי ציון בווינה (יולי 1920), נתכנס בקרקוב ב-1921 הפלג הימני של המפלגה בפולין ונוסח מצעו האידיאולוגי, המשלב תורה ציונית עם סוציאליזם מרקסיסטי. מרכזה של מפלגה חדשה זו, שבתחילה נקראה 'מפלגת פועלי ציון הבלתי תלויה', וכעבור זמן 'פועלי ציון ימין', נקבע בשנה הראשונה לקיומה בקרקוב, וב-1922 עבר לוורשה. הסניף בקרקוב שיתף פעולה עם מרכז ההסתדרות הציונית במקום ושיגר צירים לקונגרסים הציוניים. ראשי המפלגה בקרקוב היו נ. בירנהוק, ש. ולנר וז. הניג. בקרקוב גם הוקם סניף של התנועה החלוצית של המפלגה, 'דרור', שהקים פלוגת הכשרה בפלאשוב, פרבר של קרקוב.³⁵ מעמדה של המפלגה הקיצונית יותר, 'פועלי ציון שמאל', בקרקוב ובכל גליציה המערבית היה שולי ביותר, וזאת בניגוד למצב בוורשה ובלודז.³⁶ ככלל, מפלגה זו היתה מבודדת בפולין: האינטרנציונל הקומוניסטי לא היה מוכן לצרפה לשורותיו בשל זיקתה לציונות, והיא מצדה לא השתתפה בקונגרסים הציוניים (למעט בקונגרס הציוני ה-21 בז'נבה ב-1939, ערב פרוץ המלחמה). בלשון ההיסטוריון עזרא מנדלסון, זו היתה 'מפלגה קומוניסטית בלי בעלי ברית קומוניסטים ומפלגה ארצישראלית בלי בעלי ברית ציונים'.³⁷ מפלגת פועלי ציון שמאל בקרקוב, כיתר מפלגות השמאל הקיצוני, היתה נתונה במעקב מתמיד של הבולשת. בדו"ח הבולשת המקומית משנת 1932 צוין שבסך הכול מגתה המפלגה 35 חברים רשומים וכ-300 אוהדים, וכי 'אין היא עוד רדיקלית כמקודם והיא נוטה יותר ימינה'.³⁸

34 שם, 8.3.1926.

35 ש. וולנר (גל), 'השלמות לתולדות פועלי ציון', ספר קראקא (הערה 9 לעיל), עמ' 274-275; על 'דרור' בקרקוב עיין: ש. ניצן (עורך), תנועת דרור בגליציה, בית לוחמי הגטאות תשמ"ד, עמ' 180-182, 252-257.

36 ב. גרנצ'קו-קדרי, בחיפושי דרך - פועלי ציון שמאל בפולין עד מלחמת העולם השנייה, תל אביב 1995, עמ' 181.

37 מנדלסון (הערה 17 לעיל), עמ' 148.

38 תזכיר הבולשת של משטרת קרקוב לבולשת המחוז, 8.2.1932, Archiwum Państwowe Kraków (=APKr), Starostwo Grodzkie (=STGKr) / 134 (סטרוסטה), שמפלגת פועלי ציון שמאל בקרקוב הפסיקה לשתף פעולה עם ארגון הנוער הקומוניסטי (Związek Młodzieży Komunistycznej) המקומי. ראה: דו"ח הבולשת, שם, 28.10.1930.

בימין הקשת הציונית בקרקוב עמדה מפלגת 'המזרחי'. הסניף המחוזי שלה בעיר ריכז את סניפי המפלגה בגליציה המערבית ובשלוזיה, וצירי המחוז השתתפו בכינוסים הארציים של המפלגה בוורשה. הוועידה הראשונה של המפלגה בגליציה המערבית ובשלוזיה כונסה בקרקוב במאי 1925. בוועידה נידונו בעיות ארגוניות וחינוכיות של הדור הצעיר, ונמתחה ביקורת על הויתורים שעשתה המפלגה לאגודת ישראל במסגרת הפעילות הקהילתית.³⁹

'המזרחי' המקומית שיגרה את נציגיה לקונגרסים הציוניים, אם כי בתחילה לא ניהלה פעילות פוליטית ענפה, והתמקדה בראש ובראשונה בפעילות חינוכית. היא הקימה בקרקוב בית ספר יסודי ותיכון — 'חדר עברי' ו'תחכמוני', ותנועת נוער — 'השומר הדתי'. כיושב ראש המפלגה במחוז כיהן הרב ד"ר שמואל הירשפלד, רבה של ביאלה, ולצדו פעלו ד"ר אליהו מרכוס ומדריכה הרוחני — הרב משולם קליגר. הסניף המקומי זכה לביקורים תכופים של מנהיגי התנועה, ובקרקוב אף נתקיימו שתי ועידות עולמיות של המזרחי, ב-1933 וב-1935, שבהן השתתפו צירים ואורחים רבים מארץ ישראל ומכל רחבי העולם היהודי.⁴⁰

עוד בתחילת מאי 1926 החלה מורגשת במרכז ההסתדרות הציונית בקרקוב תסיסה רביזיוניסטית, שבראשה עמדה קבוצת סטודנטים שהשתייכו לקורפורציה 'אמונה', שלידי ארגון הנוער האקדמי 'השחר'. זו תבעה מדיניות ציונית תקיפה יותר כלפי בריטניה בארץ ישראל, וכישת קרקעות בעבר הירדן המזרחי וייסוד מליציה יהודית בארץ ישראל לקראת כינון מדינה יהודית.⁴¹ בינואר 1927 ביקר זאב ז'בוטינסקי בקרקוב, ואז הוקמה לראשונה בעיר ובמחוז תנועת הצה"ר (המפלגה הציונית הרביזיוניסטית) כסיעה במרכז ההסתדרות הציונית בגליציה המערבית ושלוזיה, ובמקביל נוסד בעיר סניף של ביתר. ב-1931 פרשו הרביזיוניסטים מהמרכז הציוני בקרקוב והפכו למפלגה עצמאית המסונפת לתנועה העולמית של הצה"ר, ובראשית 1934 החל להופיע בקרקוב שבועון מפלגתם בשפה הפולנית *Trybuna Narodowa*, שהמשיך להופיע עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. בינואר 1935 התקיימו בקרקוב הוועידה העולמית של הצה"ר והכינוס העולמי של ביתר. עם ראשי המפלגה בקרקוב נמנו בין השאר ד"ר יוחנן בדר וד"ר יעקב שכטר. בין החברים הפעילים ראוי לציין את חיים לנדאו, לימים קצין המבצעים של אצ"ל ושר בממשלת ישראל.

ביקוריו התכופים של ז'בוטינסקי בקרקוב השתלבו היטב בפעילותה הרבה של המפלגה במקום על ארגוניה המסונפים (ביתר, ברית החייל, מסדה ועוד). השלטונות

N.D., 27.5.1925 39

40 פרטים על 'המזרחי' בקרקוב ראה פ. שינמן, 'תולדות התנועה של המזרחי ותורה ועבודה בגליציה המערבית', ספר הציונות הדתית (עורכים: י. רפאל, ש.ז. שרגאי), ירושלים תשל"ז, עמ' 283-285.

41 פרטים על התנועה הרביזיוניסטית בקרקוב ראה י. בדר, דרכי נציון 1901-1948, ירושלים 1999, עמ' 129-222; ראה גם י. שכטר, 'התנועה הרביזיוניסטית (הצה"ר) בקרקוב', היהודים בקרקוב (עורך: ש. לור), חיפה 1981, עמ' 178-179.

בקרוב התייחסו באהדה לבקשת מפקדת ביתר המקומית לסייע לחברי הארגון בהדרכה טרום-צבאית,⁴² וזאת בהמשך ליחסים המיוחדים שנקמו בין ז'בוטינסקי לבין אישים מרכזיים שונים בממשל הפולני.⁴³

עם פרישת הרביזיוניסטים מהתנועה הציונית העולמית ב-1935 הופיעה משלחת רביזיוניסטית גדולה מגליציה המערבית ושלזיה בקונגרס הראשון של הצ"ח (ההסתדרות הציונית החדשה) שהתקיים בווינה. ב-1938 החליטה ההנהלה העולמית של התנועה להרחיב את סמכויותיה של ההנהגה הרביזיוניסטית בקרקוב ולהחליף גם על גליציה המזרחית.⁴⁴

'אגודת ישראל' היתה כאמור המפלגה היהודית השנייה בגודלה בקרקוב. לאחר מרכז ההסתדרות הציונית, והיא היתה המפלגה הפוליטית היחידה של היהדות החרדית במקום. עם זאת, בהשוואה לסניפים המרכזיים החזקים של אגודת ישראל בוורשה ובלודז', שהיו גם קרובים גיאוגרפית למנהיגה הרוחני של התנועה בפולין, האדמו"ר מגור, השפעתה על המדיניות הארצית של המפלגה בפולין היתה מצומצמת למדי.

הנהגת 'אגודה' בקרקוב היתה ככלל פחות מיליטנטית מהנהגות המרכזים הרגיונליים האחרים, והיא גילתה נכונות לשתף פעולה עם הציונים ברוב מערכות הבחירות הפרלמנטריות והמוניציפליות. יש להניח שגם היא הושפעה מן התרבות הפוליטית סביבה. עניינם העיקרי של ראשי 'אגודה' בקרקוב היה להמשיך ולשלוט בוועד הקהילה, שסמכויותיו הוגבלו לתחום שירותי הדת והרווחה. במשך כל התקופה שבין שתי מלחמות העולם עמד בראש אגודת ישראל בקרקוב פייבל סטמפל, מעשירי העיר ומחותנו של הרבי מבובוב, שחלק ניכר מן הציבור החרדי בעיר נמנה עם חסידיו. סטמפל שימש גם יושב ראש של מועצת הקהילה (לצדו של ד"ר רפאל לנדאו, יושב ראש הנהלת הקהילה, מחוגי המתבוללים), וכיהן גם שנים רבות כחבר במועצת העיר. כמו כן, בבחירות לסיים הפולני ב-1922 נבחר כציר של מחוז ז'שוב (Rzeszów) ברשימת 'האיחוד הלאומי של יהודי מערב גליציה', שבה השתתפו גם הציונים. באותה קדנציה כיהנו בסנט הפולני עוד שני אנשי אגודת ישראל מקרקוב, משה דויטשר שנבחר ב-1922 ברשימה ארצית במחוז קילצה, ויצחק באומינגר, שצורף לסנט ב-1923 לאחר מות הסנטור הרב לייב קובלסקי מוורשה. זו היתה הקדנציה היחידה (1922-1928) שבה כיהנו אנשי אגודת ישראל מקרקוב בפרלמנט הפולני.⁴⁵ תרומתה החשובה ביותר של 'אגודה' המקומית לתנועה העולמית היתה דווקא

42 ראה בנידון מכתב ממושל הנפה העירונית אל מחלקת הביטחון של הווייבודיה בקרקוב, מאי 1932, APKr, STGKr/139.

43 ע. מלצר, מאבק מדיני במלכות — יהודי פולין 1935-1939, תל אביב 1982, עמ' 150-153, 327-325.

44 שכטר (הערה 41 לעיל), עמ' 179-180.

45 N.D., 8.11.1922, 15.11.1922; ד. אנגלרד, 'תנועת אגודת ישראל בקרקוב', היהודים בקרקוב (הערה 41 לעיל), עמ' 170-172.

מחוץ לתחום הפוליטי. היא עמדה מאחורי שרה שנירר, שיזמה את הקמתו של בית הספר החרדי הראשון לבנות 'בית יעקב' ב-1917. בית ספר זה היווה יסוד לרשת רחבה של בתי ספר לבנות 'בית יעקב' בפולין ומחוצה לה. כמו כן ייסדה שנירר בקרקוב ב-1922 סמינר למורות, שהכשיר כוחות הוראה לבתי ספר אלה, ואגודת ישראל הקימה בניין מפואר למוסד זה. היא גם פתחה בקרקוב שני בתי ספר לבנים, 'תלמוד תורה' ו'יסודי התורה'.⁴⁶

בזירה הפוליטית היהודית המקומית בלטה גם מפלגת ה'בונד' הסוציאליסטית והאנטי-ציונית. המפלגה נוסדה בקרקוב מאוחר יחסית, רק בשנת 1920, לאחר שהמפלגה הסוציאליסטית היהודית (ז'פ"ס) בגליציה הצטרפה ל'בונד' שביתר חלקי פולין. גם חלק מהחברים היהודים במפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פפ"ס) בקרקוב הצטרפו אז ל'בונד'.⁴⁷ בתחילת שנות העשרים נתעוררה תסיסה פנימית בקרב הבונד בפולין, שלא פסחה על סניף המפלגה בקרקוב, דהיינו נטייה בקרב חוגי השמאל הקיצוניים להתקרב ואף להשתלב במפלגה הקומוניסטית. אלה יסדו בתחילה את סיעת ה'קומבונד', שבסופו של דבר הצטרפה בספטמבר 1922 למפלגה הקומוניסטית.⁴⁸ הבונד על מצעו הסוציאליסטי-המרקסיסטי נתקשה לפעול בקרב הציבור היהודי בקרקוב, שברובו המכריע נטה למרכז המפה הפוליטית, ולכן לא הצליח למשוך אליו חוגים רחבים, ובמשך כל התקופה שבין שתי מלחמות העולם לא עלה בידו להיות גורם מתחרה לכוחות הפוליטיים המרכזיים, אם כי, כפי שניווכח להלן, כוחו גבר במידת-מה במחצית השנייה של שנות השלושים. לשורותיו הצטרפו לא מעטים מחוגי האינטליגנציה העובדת, ובאוניברסיטה היגילונית פעל מטעמו ארגון סטודנטים, 'ז'ביונזק' (Związek), במסגרת ארגון הגג של הסטודנטים היהודים 'אוגניסקו' (Ognisko, מוקד).⁴⁹

עם הבולטים בראשי הבונד בקרקוב נמנו ד"ר איגנצי אלכסנדרוביץ', ד"ר הנריק שרייבר, יונה בלוס, ד"ר ליאון פיינר וד"ר עמנואל שרר. האחרון היה עורכו של ירחון המפלגה בפולנית *Walka*, שיצא לאור בקרקוב בשנות העשרים.⁵⁰ השלטונות בקרקוב התנכלו לבונד בעיקר בשנות העשרים, עקבו בקפדנות אחר

46 על פעילותה של שרה שנירר בקרקוב ראה: מ. פראגר, 'שרה שנירר - אם בישראל', ספר קראקא (הערה 9 לעיל), עמ' 369-376.

47 B.K. Johnpoll, *The Politics of Futility - The General Jewish Workers 'Bund' of Poland 1917-1943*, Ithaca 1967, p. 93.

48 שם, עמ' 117-120.

49 Z. Wordliczek, 'Młodzież wyznania mojżeszowego na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1918-1939', *Krzyszofory*, Kraków 1988, p. 53.

50 שרר נתמנה ב-1943 לחבר המועצה הלאומית ליד ממשלת פולין הגולה בלונדון כיוורשו של הנציג הבונדאי שמואל זיגלבוים, שהתאבד באפריל 1943. ליאון פיינר היה מראשי המחתרת הבונדאית בוורשה במלחמת העולם השנייה.

פעולותיו וכינוסיו וראו בכמה ממנהיגיו המקומיים קומוניסטים סמויים.⁵¹ אנשי הבונד מצדם האשימו את מנהיגי הציונות בקרקוב בהסתה פרועה של הציבור היהודי נגדם.⁵² עם התגבשותו של מערך פוליטי חדש בקרב יהדות קרקוב ולאור התחזקותה של התנועה הציונית נחלש במידה רבה כוחם של ארגוני המתבוללים. עם זאת, כמה מראשי המחנה הזה, שכיחנו בתפקידים חשובים בשלטון הקהילתי והעירוני, הוסיפו להשפיע על חיי הציבור. בראשם ד"ר רפאל לנדאו, שהמשיך לכהן כראש הנהלת הקהילה היהודית במשך כל עשרים שנות קיומה של פולין העצמאית. כן ראויים לציון האדריכל יוזף סארה, שכאמור כיהן כאחד מסגני ראש העיר משנת 1907 ועד לפטירתו ב-1929, ויורשו בתפקיד, ד"ר איגנצי לנדאו, מ-1929 ועד לפטירתו ב-1934. בתוך מוסדות הקהילה המשיכו המתבוללים להיות בני בריתה של אגודת ישראל. מחוצה להם מצאו כר פעולה חברתי משותף עם ראשי הציונות בקרקוב במסגרת ארגון 'בני ברית', שהיה אפוליטי ואליטיסטי, ואשר עם חבריו נמנו בני האינטליגנציה והבורגנות היהודית האמידה. הארגון, שהיה מסונף לאיגוד העולמי של 'בני ברית', פיתח בקרקוב פעילות סיוע ענפה למוסדות תרבות, חינוך ורווחה יהודיים.⁵³

'ארגון היהודים הבלתי תלויים' (Stowarzyszenie Niezawislych Żydów), ארגון המתבוללים 'המתקדמים' בראשות ד"ר אדולף גרוס, שפעל רבות בקרקוב בתקופה האחרונה של השלטון האוסטרי, צמצם את פעילותו בשנות העשרים. שמו שונה ל'מפלגה עירונית יהודית' (Żydowskie Stronnictwo Mieszkańskie), והנהגתו עברה לידי ד"ר רפאל לנדאו, ראש הנהלת הקהילה.⁵⁴

כינונה של הסוכנות היהודית המורחבת ב-1929, שכללה גם אישים לא ציונים, חוללה תפנית אידיאולוגית אצל אחדים מראשי המתבוללים בקרקוב. אף כי המשיכו לזהות את עצמם כ'פולנים בני דת משה', פיתחו מעין אידיאולוגיה 'ניא-אסימילטורית', שלא שללה את קיומה של לאומיות יהודית, ואף היו נכונים לתמוך ברעיון הקמתו של בית לאומי בארץ ישראל ליהודים הרוצים בכך ולסייע לקרנות ציוניות. עם זאת הוסיפו לתבוע מן הציבור היהודי הזדהות מוחלטת עם

51 ראה למשל מכתב ממשרד הכולשת המשטרית בקרקוב אל מושל הנפה (starosta), 8.8.1929, APKr/STGKr/134, מפקדת המשטרה עמדה עוד בתחילת שנות העשרים על ההבדל בין חוגי האינטליגנציה שבקרב חברי הבונד בקרקוב, שהיו מתונים יחסית, לבין חברי האיגודים המקצועיים, שקיימו קשרים הדוקים עם הקומוניסטים. ראה דו"ח משטרת קרקוב, 20.6.1922, APKr/Komenda Policji Państwowej Kraków/133-136

52 A. Zierer, 'Kto prowokuje? W odpowiedzi "Nowemu Dziennikowi"', *Walka*, 1924/1

53 לשכת 'בני ברית' בקרקוב כונתה 'Solidarność' (סולידריות). בראשה עמדו בשנים האלה ד"ר שמעון פלדבלום, מראשי הציונים בעיר, וד"ר ליאון אדר (Ader) מראשי המתבוללים. הלשכה בקרקוב נוסדה עוד ב-1892. פרטים על הארגון וממצאי הארכיון שלו ראה במחקרה של B. Czajacka, *Archiwum Związku Żydowskich Stowarzyszeń Humanitarnych 'B'nei Brith' w Krakowie (1892-1938)*, Kraków 1994

54 ראה תקנון הארגון הזה לאחר שאושר על ידי השלטונות, APKr/STGKr/245

האינטרסים של המדינה הפולנית. שניים מהם, ראש הקהילה ד"ר רפאל לנדאו וד"ר ליאון אדר (Ader), מראשי 'בני ברית' בעיר, נבחרו מטעם הלא ציונים למועצת הסוכנות היהודית באותה שנה.⁵⁵

מערכות הבחירות לקהילת קרקוב

הזירה היחידה שבה התמודדו ביניהן כל המפלגות היהודיות היו מערכות הבחירות למועצת קהילת קרקוב בשנים 1924 ו-1929. אלה היו שתי מערכות הבחירות הקהילתיות היחידות שהתקיימו בעיר בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. שלטונות הקהילה, שנבחרו ב-1913, ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה, על פי תקנון הבחירות הקוריאלי האוסטרי, המשיכו לכהן עד 1924.⁵⁶ תקנון בחירות זה המשיך לחול על כל הקהילות בגליציה עד 1927, וזאת בניגוד לתקנון חדש שהונהג בקהילות היהודיות בפולין הקונגרסאית לשעבר. אי לכך גם הבחירות למועצת הקהילה בקרקוב ב-1924 נערכו על פי התקנון הקוריאלי, שחלו בו במרוצת הזמן שינויים מסוימים ושכאמור צמצם מאוד את מספר בעלי זכות הבחירה והגבילם לבעלי תארים אקדמיים ולמשלמי מסים לקהילה ולמדינה החל משיעור מסוים. מתוך כ-45 אלף יהודים תושבי קרקוב (כולל ילדים) ניתנה זכות בחירה ל-3,781 איש בלבד. יתר על כן, נשים בעלות זכות בחירה היו רשאיות לבחור רק באמצעות מיופה כוח מטעמן, וגם גברים שחלו או שנעדרו מהעיר ביום הבחירות היו רשאים ליפות בכתב בא כוח מטעמם. שיטה זו, שהיתה אנטי דמוקרטית גם בחלוקת המנדטים, פתחה גם פתח לזיופים ולמעשי מרמה רבים.⁵⁷

ערב הבחירות הגיעו ראשי אגודת ישראל (שלומי אמוני ישראל) להסכם עם נציגי המתבוללים על הגשת רשימה משותפת לקהילה. הרשימה הציונית, שכללה גם את 'המזרחי' מימין ואת 'התאחדות' משמאל, נחלה תבוסה, שכן על פי אופן חלוקת המנדטים, על אף שזכתה במספר רב של קולות, קיבלה בסופו של דבר רק מקום אחד מתוך 30 במועצה החדשה. ראשיה האשימו את יריביה בשימוש ביפויי כוח מזויפים ובזיוף ספירת הקולות.⁵⁸

הציונים והבונדאים תבעו ביטול מוחלט של תקנון הבחירות הקוריאלי לקהילה וחתרו להענקת זכות בחירה כללית לגברים ולנשים למוסדותיה, כדי שהבחירות תשקפנה נאמנה את יחסי הכוחות בתוך הציבור היהודי בעיר. בנוסף לכך, בניגוד לאורתודוקסים ולמתבוללים, הם דגלו בסקולריזציה ובפוליטיזציה של הממסד

55 על תופעת הניאו-אסימילציה בפולין ראה *Sprawy Narodowościowe*, 1931/4-5, p. 490

56 פרטים על שיטת הבחירות הקוריאלי לקהילה, ראה לעיל.

57 Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (=AŻIH), Warszawa, Gmina Żydowska Kraków 626; N.D., 19.5.1924

58 מ-3,781 בעלי זכות הבחירה הצביעו 3,273, ומתוכם יותר מ-1,500 באמצעות מיופי כוח — שם, 7.6.1924; על רמאויות וזיופים רבים ביום הבחירות ראה שם (מאמר ראשי), 28.5.1924.

הקהילתי, כלומר, שזה לא יסתפק במתן שירותי דת בלבד, אלא יהיה מעורב ישירות גם בתחומים הפוליטי, הכלכלי והחברתי. כמו כן שאפו להרחיב את האוטונומיה הקהילתית ולצמצם את הפיקוח הממשלתי והעירוני ואת מעורבותו בפעולות הקהילה.⁵⁹

ברובע פודגוז'ה שמעבר לוויסלה, שמבחינה מוניציפלית אוחד עם העיר ב-1914, פעלה קהילה יהודית נפרדת עד 1931, והבחירות למוסדותיה נתקיימו גם הן ב-1924 על פי תקנון דומה לזה שבקהילת קרקוב. לוועד הקהילה נבחרו 10 מהרשימה המאוחדת של האורתודוקסים והמתבוללים ו-2 מהרשימה הציונית והנלווים לה.⁶⁰

הבחירות הבאות לקהילת קרקוב, שנתקיימו במאי 1929, כבר נערכו על פי תקנון ממשלתי, שהונהג ברחבי המדינה מכוח חוק מ-14 באוקטובר 1927. לפיו, הבחירות לקהילות הן שוות, ישירות, יחסיות וחשאיות, אך זכות הבחירה מוגבלת לגברים בלבד, למעט אלה שקיבלו תמיכה כספית מהקהילה. בחוק זה לא חלו כל שינויים בסמכויות הקהילה.⁶¹ על פי החוק החדש הופקד הפיקוח על פעילותה של הנהלת הקהילה בידי הנהלת עיריית קרקוב. התקציב השנתי של הקהילה היה חייב לקבל את אישורה, ובסמכותה היה לבטל או לשנות פריטים בתקציב המוצע. יחידים רשאים היו לערער בפני שלטונות העיריה על גובה המס הקהילתי שהוטל עליהם. מן העבר האחר, אי פירעון מסי הקהילה במועד חייב את העיריה לגבותם, כולל הטלת קנסות. ההכנסות ממסי השחיטה הכשרה היוו כ-40 אחוז בממוצע מהכנסות הקהילה.

בבחירות למועצת קהילת קרקוב ב-1929 הצביעו 7,519 מ-9,495 בעלי זכות הבחירה. רשימת אגודת ישראל והמתבוללים קיבלה 11 מנדטים, הרשימות הציוניות קיבלו הפעם הזאת 9 מנדטים, ויתר הרשימות — 5 מנדטים. המועצה החדשה בחרה מתוכה, בהתאם לחוק, את הנהלת הקהילה, ובראשה נבחר כמקודם ד"ר רפאל לנדאו ולסגנו יצחק באומינגר מאגודת ישראל. במקביל נערכו גם בפודגוז'ה בחירות לקהילה, אגודת ישראל והמתבוללים קיבלו 5 מנדטים, והרשימה הציונית — 3.⁶²

59 יצחק שוורצברט, שנבחר ב-1924 כנציג הציוני היחיד, הגיש תזכיר מפורט לשינוי של תקנון הבחירות הקהילתיות המכיל דרישות לרפורמה ברוח זו. פירוט תזכירו מ-6.12.1926, ראה AZIH Gmina 545

N.D., 21.5.1924 60

61 ערב הבחירות קרא טהון להשלים את הרפורמה בקהילה ולהעניק זכות בחירה לנשים. כמו כן יצא נגד הקלריקליזציה של הקהילות ודרש להרחיב את סמכויותיהן ולכונן בפולין מועצה דתית עליונה של נציגי הקהילות, כפי שהבטיחו השלטונות בחוק מ-1927. ראה מאמרו 'Nasz Samorząd', שם, 2.5.1929.

62 פירוט רשמי של כל הרשימות ושל תוצאות הבחירות לקהילות קרקוב ופודגוז'ה ראה — .APKt/STGKr/142

ד"ר רפאל לנדאו,
ראש הקהילה היהודית בקרקוב, 1918–1939

ציוני קרקוב לא הצליחו 'לכבוש את הקהילה' כפי שקיוו, ולאחר הבחירות בדרך כלל שיתפו פעולה עם הנהלת הקהילה, שעסקה במתן שירותי דת, תמכה במוסדות חינוך דתי, פעלה בתחום הרווחה והחזיקה גם את בית החולים היהודי בעיר. הם גם תמכו בהנהלת הקהילה, שבראשית שנות השלושים הצטרפה להנהלת הקהילה בוורשה בהגשת תזכיר לממשלה בדבר הצורך הדחוף בהרחבת סמכויות ועדי הקהילות גם לתחום הכלכלי.⁶³ הציונים התייחסו בהערכה מיוחדת לפעילותו המסורה ולאישיותו של ראש הקהילה, רפאל לנדאו, שכאמור לעיל הצטרף ב-1929

בראש קבוצת מתבוללים בקרקוב לאגף הלא-ציוני שבסוכנות היהודית המורחבת.⁶⁴ לאור תוצאות הבחירות מיקד המרכז הציוני בקרקוב את פעילותו הפוליטית, החברתית והחינוכית מחוץ למסגרת הממסד הקהילתי. לרשותו עמד העיתון היומי *Nowy Dziennik*, שהרחיב בתקופה זו את חוג קוראיו ועמד על משמר האינטרסים היהודיים במקום ובמדינה כולה. מעל דפיו נבחנו והותוו כיווני המדיניות היהודית הארצית והוצגו הבעיות שהעסיקו את התנועה הציונית. העיתון זכה גם בהערכת יריביו האידיאולוגיים מקרב הציבור היהודי, ושימש לא רק מקור אינפורמציה אלא גם גורם שעיצב את תודעתם הפוליטית של קוראיו. ראוי למשל לציין את מערכת התעמולה שניהל העיתון בקשר למילוי שאלון מפקד האוכלוסין שערכה הממשלה ב-1931. טופס המפקד לא כלל שאלה בדבר לאומיותם של הנפקדים, ובמקום זה נשאלו אלה ללשון האם. העיתון תבע מקוראיו להשיב שהעברית היא שפת אמם. ואכן, קרוב ל-40% מיהודי קרקוב מילאו משאלה זו. העיתון הסביר שעניין זה הוא בבחינת הפגנת הזדהות בעלת משמעות פוליטית לאומית.⁶⁵ העיתון נלחם בעקביות באנטישמיות על כל גילוייה, במדינה בכלל ובקרקוב בפרט. במאי 1923 הוטלה פצצה על הבניין בו שכנו המערכת, המנהלה ובית הדפוס, וזו פגעה קשות בקומתו השנייה, אבל כעבור יום חזר העיתון להופיע.⁶⁶ טהון קבל במליאת הסיים, שהחקירה של המשטרה המקומית

63 ראה חליפת מכתבים בנידון מאוגוסט 1932 בין נשיא קהילת ורשה א. מזור לבין הנהלת הקהילה בקרקוב, AŻIH Gmina 599.

64 שווארצבארט (הערה 1 לעיל), עמ' 80.

65 ראה למשל מאמרו של טהון 'Znamiona Narodowości', *N.D.*, 14.12.1931

66 Brzoza (above, note 16), p. 140

לאיתור המתנקשים לא התנהלה ביטולות ודרש מן השלטונות המרכזיים למנות ועדת מעקב שתמסור בתוך חודש דין וחשבון על מהלך החקירה.⁶⁷ העיתון הופיע עד 3 בספטמבר 1939, ועורכו האחרון היה ד"ר דוד לזר.

פעילי המרכז הציוני יזמו, הקימו והחזיקו מוסדות חינוך שונים, ובראש ובראשונה את בית הספר ואת הגימנסיה העברית על שם ד"ר חיים הילפשטיין.⁶⁸ הם גם סייעו להקמתה ולטיפוחה של 'אגודת הנוער הציוני' – עקיבא, שקמה לראשונה בקרקוב. תנועת נוער חלוצית זו מנתה בשנות השלושים כאלף חברים בעיר, ומכאן פרשה את פעילותה על פני כל המדינה ומחוצה לה. בראשה עמדו יהודה אורנשטיין ויואל דרייבלט. היא היתה בעלת גוון אידיאולוגי ציוני-כללי ייחודי והטביעה את חותמה על הציבור היהודי בעיר. היא היתה פלסטינוצנטרית, ועניינה ועיסוקיה ב'עבודת ההווה', כלומר במדיניות הפוליטית הארצית בפולין, היו מצומצמים למדי.⁶⁹ לקראת סוף שנות השלושים עברה משבר פנימי קשה שגרם לפילוגה.

ארגון הסטודנטים הציוני 'השחר' באוניברסיטה היגלונית, שהוזכר לעיל, היה החזק ביותר בארגון הגג של הסטודנטים היהודים 'אוגניסקו' בעיר.⁷⁰ הוא עמד בראש המערכה נגד התפרצויות אלימות של סטודנטים חברי האנדציה באוניברסיטה, שאירעו בדרך כלל בפתחת שנת הלימודים, וגם נאבק בעיקשות בגזירת מקומות הישיבה המיוחדים ('ספסלי הגטו') לסטודנטים היהודים באולמי ההרצאות שהוצאה ב-1937 על ידי שלטונות האוניברסיטה בקרקוב, בדומה לאוניברסיטאות אחרות במדינה. 'השחר' הכשיר אחדים מבוגריו לתפקידי מנהיגות בתנועה הציונית בעיר, וכיניהם יצחק שוורצברט, שמעון פלדבלום, חיים הילפשטיין, יהודה צירמן ועוד.⁷¹ פעולות אלה ואחרות, מחוץ למסגרת הממסד הקהילתי, כגון סיוע בחיזוקה של תנועת 'מכבי

67 *Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu*, 23.5.1923

68 על הגימנסיה העברית בקרקוב ראה מ. בוסאק, 'בית הספר העברי ע"ש ד"ר חיים הילפשטיין', ספר קראקא (הערה 9 לעיל), עמ' 329–337; בית הספר העברי בקרקוב (עורכים: א. בראונר, נ. גרוס), תל אביב 1989.

69 על 'עקיבא' – האידיאולוגיה שלה וקשריה לקרקוב ראה: ב. יחיאלי, עקיבא – תנועת נוער ציונית כללית, תל אביב 1988; רנה נזר (עורכת), משנת הציונות של אגודת הנוער העברי, 'עקיבא', תל יצחק 1986. כמה מחניכי התנועה ובראשם דולק ליבסקינד עמדו בראש המחתרת היהודית בקרקוב בתקופת השואה. פנייתה של הנהגת התנועה בעיר ביוני 1935 לשלטונות לאפשר לה להשתתף בפעולות הכשרה טרום-צבאית (Przysposobienie Wojskowe) נענתה בשלילה על ידי מושל הנפה. בדו"ח שלו לווייבודה (מושל המחוז) טען, שתנועה זו מתרכזת בבעיות ארץ ישראל ומתייחסת באדישות לאינטרסים הממלכתיים של פולין ולא פעם אף בשלילה לפעולותיה של הממשלה, ועל כן אין טעם להיענות לפנייתה בחיוב. דו"ח מאוגוסט 1935, APKr STGR/139.

70 על התפתחותו של ארגון 'השחר' ראה שווארצברט (הערה 1 לעיל), עמ' 106–108.

71 על מהומות האנדקים באוניברסיטה היגלונית באוקטובר 1931 וסגירתה הזמנית על ידי הרקטור ראה *N.D.*, 31.10.1931; ראה גם דו"ח משטרתי מ-30.10.1932, APKr/STGKr/39. על הוראת 'ספסלי הגטו' באוניברסיטת קרקוב ב-1937 עיין מלצר (הערה 43 לעיל), עמ' 232; בשנות השלושים, עקב הגבלות שונות בקבלת סטודנטים יהודים, הופחת משנה לשנה מספרם באוניברסיטה, ראה, Wordliczek (above, note 49), pp. 41–47.

בעיר על ענפי הספורט השונים, ביצרו את מעמדו הפוליטי של המרכז הציוני בקרקוב והבטיחו לו עתודה משורות הדור הצעיר.

כאמור, בשנות השלושים לא נערכו בחירות נוספות לקהילת קרקוב, וההנהלה שנבחרה ב-1929 כיהנה עד שנת 1936. אז החליטה ההנהלה, לאחר שבע שנות כהונה, לערוך בחירות חדשות, שהיו אמורות להיות הראשונות מאז צירופה של קהילת פודגוז'ה לקרקוב, אולם השלטונות התערבו ופיזרו את מועצת הקהילה. במקומה מינו הנהלה מטעמם, שבראשה המשיך לעמוד ד"ר רפאל לנדאו. כאות מחאה סירבו הציונים לקבל מינויים בהנהלת הקהילה. כך נמשך המצב עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.⁷²

מערכות פרלמנטריות

בשנות העשרים התקיימו שתי מערכות בחירות לסיים ולסנט — ב-1922 וב-1928. מערכות אלה, שהיו שונות לחלוטין ממערכות הבחירות לקהילה, יכולות לשמש קנה מידה חשוב ביותר, אם כי לא מדויק לגמרי, להערכת יחסי הכוחות הפוליטיים ביהדות קרקוב.

לקראת הבחירות ב-1922 הוסכם ביזמתם של יצחק גרינבוים, מנהיג ציוני ורשה, וארווין האסבאך, נציג המיעוט הגרמני בפולין, להציג רשימה ארצית משותפת של גוש המיעוטים הלאומיים. מטרתה העיקרית והראשונית של רשימה זו היתה להבטיח, שלא תקופח נציגותם הפרלמנטרית של המיעוטים הלאומיים בפולין הרב-לאומית, וזאת עקב חלוקה מכוונת ושרירותית של אזורי הבחירה במדינה מטעם השלטון הפולני. שאיפתו מרחיקת הלכת של גרינבוים היתה להשפיע באמצעות הנציגות הפרלמנטרית של גוש זה על המערכת המדינית בפולין בכלל ועל מדיניותה ביחס למיעוטים הלאומיים, ובכלל זה היהודים, בפרט. רוב המרכז הציוני-הכללי בפולין (באזור הרוסי לשעבר) ומפלגות ציוניות אחרות קיבלו את הרעיון בחיוב. גם מרכז אגודת ישראל הצטרף לרשימה זו, וזאת מטעמים של חישובים אלקטורליים. לעומת זאת, עמדת מרכז ציוני גליציה המערבית היתה אמביוולנטית. מצד אחד הושמעו טיעונים, שרשימה כזו תיראה בעיני הרוב הפולני כמתגרה בשליטתו וכחותרת תחתיו, ולכן היא עלולה להגביר את האנטישמיות, מה עוד שהאינטרסים של המיעוט היהודי הלא-טריטוריאלי בפולין אינם זהים לאלה של המיעוטים הלאומיים האחרים. מאידך נשמעו גם קולות רבים כגון זה של שוורצברט, שצידדו ברעיון.⁷³

בסופו של דבר הציגו המרכז הציוני בגליציה המערבית ושלזיה ו'אגודת ישראל' רשימה אזורית נפרדת — 'איחוד לאומי יהודי'. יהושע טהון הופיע הן כמועמד של

72 ביקורת על המצב בקהילה ערב המלחמה, N.D., 9.7.1939.

73 שווארצבארט (הערה 1 לעיל), עמ' 222-225.

רשימה זו באזור קרקוב הן כמועמד של גוש המיעוטים ברשימה הארצית. בבחירות לסיים, שנערכו בנובמבר 1922, זכה במנדט בשתי הרשימות גם יחד והעדיף לקבל אותו מטעם הרשימה האזורית הנפרדת. מטעם רשימה זו גם נבחר לסיים כנציג מחוז ז'שוב פייבל סטמפל, יושב ראש אגודת ישראל בקרקוב, שפעל בסיים כחבר הוועדה לעניינים סוציאליים. כאמור לעיל, בסנט הפולני כיהנו אז שני אנשי אגודת ישראל מקרקוב — משה דויטשר ויצחק באומינגר.

לסיים זה גם נבחרו 15 צירים יהודים מגליציה המזרחית, ובכללם 13 ציונים. הישג אלקטורלי זה בא בעקבות החרמת הבחירות הפרלמנטריות באזור זה על ידי האוקראינים, החרמה שזיכתה את יתר הרשימות במנדטים נוספים.⁷⁴ אין זה מענייננו כאן להתייחס בהרחבה לפרשת המדיניות היהודית הארצית בפולין. אעמוד כאן בקצרה רק על חלקו של טהון בגיבוש מדיניות זו. בקרב הנציגות הפרלמנטרית היהודית החדשה, שכראשה עמדו אז ציונים, נתגבשו שתי אוריינטציות מנוגדות לגבי המדיניות היהודית הארצית: זו של גרינבוים, שגרס שיש לשתף פעולה עם יתר המיעוטים הלאומיים בפולין ובדרך זו להעלות את משקלו המדיני של המיעוט הלאומי היהודי, ולנהל מאבק חסר פשרות עם השלטונות המתנכלים לזכויות היהודים. האחרת, שהוזכרה כבר לעיל, שאותה ייצגו בסיים טהון ורייך, מנהיג ציוני גליציה המזרחית, חתרה להגיע להסכם עם שלטונות פולין. חסידי 'אסכולת קרקוב ולבוב' תיארו אותה כ'פרגמטית ופוזיטיבית', ואילו מתנגדיה מבית מדרשו של גרינבוים כינו אותה 'שתדלנית'.

זו היתה בעצם מחלוקת ציונית פנימית, שכן לכוחות היהודיים הלא-ציוניים לא היתה אז השפעה משמעותית בפרלמנט הפולני. עימות פנימי זה היה למעשה טקטי ולא עקרוני, הואיל והמטרה של שני הצדדים היריבים במדיניות הארצית בפולין היתה זהה.⁷⁵ בתחילה היה הקו של גרינבוים הדומיננטי ב'קולו' (הנציגות הפרלמנטרית היהודית), אולם ב-1925 גבר עליו הקו הפשרני של המנהיגים הגליציאים. אלה ניהלו בשם ה'קולו' משא ומתן עם ממשלתו של ולדיסלב גרבסקי, שהיה מקורב דווקא לחוגי האנדציה האנטישמיים. אולם בנסיבות הזמן היו השלטונות מעוניינים לשפר את מערכת היחסים עם היהודים ולהגיע ל'הסכם' (Ugoda) עם נציגותם הפרלמנטרית. מטרותיהם העיקריות היו: א) לפגוע על ידי כך בשיתוף הפעולה ובסולידריות המדינית של המיעוטים הלאומיים. ב) לפעול לשינוי תדמיתה של הממשלה בעיני דעת הקהל הבינלאומית, ובכלל זה היהודית, בארצות המערב ובעיקר בארצות הברית, כדי שפולין, שהיתה שרויה במצב כלכלי קשה, תוכל להשיג מלוות חוץ בתנאים נוחים. טהון ורייך ציפו, שבעקבות ההסכם יושגו מספר דרישות יסוד בתחומים שונים כגון שיפור מצבם הכלכלי של היהודים על ידי הקלות בחוק חובת השבתון בימי

74 ראה פרטים וסיכומים על הבחירות לסיים ולסנט ב-1922, נצר (הערה 17 לעיל), עמ' 297-314.

75 השווה מנדלסון (הערה 17 לעיל), עמ' 200.

א' שחל גם על עסקים יהודיים; דמוקרטיזציה של תקנון הבחירות לקהילות והרחבת סמכויותיהן; והכרה ותמיכה ממשלתית במוסדות חינוך יהודיים.⁷⁶ ביולי 1925 הגיעו הצדדים להסכם, שבו נתקבלו חלק מהדרישות — בשלמותן או בחלקן.⁷⁷ בסופו של דבר, רוב סעיפי ההסכם שטהון כינה 'היסטורי'⁷⁸ ותלה בו תקוות רבות, לא בוצעו, ולא עברה שנה ופילסודסקי תפס את השלטון ב'הפיכת מאי' 1926.

הבחירות הפרלמנטריות הבאות התקיימו במרס 1928. המחנה הפילסודסקאי — הסנציה — רץ לבחירות האלה כ'גוש בלתי מפלגתי לשיתוף פעולה עם הממשלה', כבוור (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem = BBWR) וזכה להצלחה גדולה במיוחד בקרקוב, יותר מבערים גדולות אחרות. שני מרכזי ההסתדרות הציונית בשתי הגליציות הופיעו ברשימה משותפת — 'האיחוד הלאומי היהודי', שקיבלה את המספר הגדול ביותר של הקולות היהודים בגליציה, ושיגרה שישה צירים לסיים ואחד לסנט ובכללם טהון שנבחר בקרקוב. מטעם רשימת 'גוש המיעוטים הלאומיים', שהורכבה מחדש במסגרת מצומצמת יותר מאשר בבחירות הקודמות, נבחרו לסיים שישה צירים ציונים, ובראשם גרינבוים. אגודת ישראל בגליציה המערבית והמזרחית קראה הפעם הזאת להצביע עבור מועמדי רשימת הסנציה הפילסודסקאית.⁷⁹

גם בפרלמנט הזה כבקודמו נמנה טהון עם שלושת המנהיגים שהתוו את המדיניות היהודית הארצית בפולין. רייך, מנהיג ציוני גליציה המזרחית, נפטר בפתאומית ב-1929, וההנהגה היהודית נשארה בידי השניים הנותרים, גרינבוים וטהון. המשטר הפילסודסקאי לא השלים עם העובדה, שמחנהו לא זכה ברוב מוחלט בפרלמנט החדש, ועל כן פיזר נשיא המדינה, איגנצי מושציצקי, את שני בתי הפרלמנט באוגוסט 1930. כמה ממנהיגי האופוזיציה הפולנית נאסרו, ואחדים נמלטו לחוץ לארץ. בזאת החלה תקופת השלטון האוטוריטרי של המחנה הפילסודסקאי. הבחירות החדשות לשני בתי הפרלמנט הפולני התקיימו בנובמבר 1930.

בבחירות אלה לא הופיעה רשימה ארצית של 'גוש המיעוטים הלאומיים'. גם הפעם הזאת נבחר טהון בקרקוב מטעם רשימת 'הגוש הלאומי היהודי בפולין הקטנה' (גליציה). במזרח גליציה נבחרו מרשימה זו שלושה צירים ציונים. לעומת זאת, בפולין הקונגרסאית לשעבר נבחרו בסך הכול שני ציונים לסיים, גרינבוים בוורשה וד"ר יז"י

76 ראה ראיון עם טהון, *N.D.*, 4.6.1925.

77 נוסח הסכם הפשרה, שטהון היה אחד מאדריכליו הראשיים, מצוי בנספח למאמרו של פ. קוז'ץ, 'הסכם ממשלת ו. גראבסקי עם הנציגות הפרלאמנטארית היהודית', גלעד, א (תשל"ג), עמ' 203-210. ממשלת פולין מצדה הדגישה, שהיא כלל לא חתמה על נוסח ההסכם הזה, אלא הסכימה לחלק מהתביעות היהודיות. ראה פרטים על כך במאמרי 'The Jewish and the German Minorities in Poland — Mutual Political Relations and Interactions, 1919-1939', *Gal-Ed*, XIII (1993), p. 68.

78 ראה מאמרו 'מעט חשבון נפש', היום, 3.7.1925, על פי לנדא (הערה 13 לעיל), עמ' 220.

79 בקרקוב נבחרו לסיים בנוסף לטהון 2 צירים מן הכבוור ועוד אחד מפפ"ס. על מהלך הבחירות האלה ברחוב היהודי ראה שווארצבארט (הערה 1 לעיל), עמ' 227-230.

רוזנבלט בלודז'. טהון נבחר על ידי ששת צירי הסיים הציונים כיושב ראש נציגותם (ה'קולו') בסיים. גם בבחירות האלה כבבחירות הקודמות ב-1928 לא העמידה אגודת ישראל בקרקוב מועמד משלה, וחלק ניכר מתומכיה הצביעו עבור רשימת הסנציה.⁸⁰ שני צירים מאגודת ישראל נבחרו ברשימה הארצית של הסנציה, ובכללם לייב מינצברג, יושב ראש קהילת לודז'.

הבחירות הפרלמנטריות הבאות התקיימו ב-1935, אולם קדמו להן תמורות מרחיקות לכת במבנה הפוליטי ובמעריך הכוחות הציבוריים במדינה, שהשפיעו גם על המערך הפוליטי של יהדות קרקוב. באפריל אותה שנה אושרה סופית החוקה החדשה, שבאה במקום חוקת 1921, ואשר נועדה לצמצם את סמכויותיו של הסיים ולחזק את מעמדם של נשיא המדינה ושל הרשות המבצעת. החוקה החדשה אמנם שמרה על עקרון השוויון של כל אזרחי המדינה, אולם כללה סעיף, שניסוחו השאיר מקום לפירושים שעלולים היו לפגוע בזכויות היהודים. הכוונה לסעיף 7 בחוקה הקובע ש'זכות האזרח להשפיע על ענייני הציבור תיקבע בהתאם למאמציו ולשירותיו לטובת הכלל'.⁸¹

לקבלת החוקה החדשה קדמו דיונים ארוכים בסיים הפולני. לאישורה נדרש רוב של שני שלישים מצירי הסיים, ורוב מיוחס כזה לא עמד לרשות הסנציה. ב'קולו' היהודי היו חילוקי דעות ביחס להצבעה על הצעת החוקה החדשה. גרינבוים, שעלה לארץ ישראל ב-1933 כחבר הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים אך לא ויתר על מקומו בסיים, אמנם שיבח את עמדתו של טהון, שדרש מחבריו ב'קולו' להצביע נגד הצעת החוקה, אך בסופו של דבר גברה עמדתם של צירי גליציה המזרחית, שדרשו להימנע מהצבעה. בתגובה לכך התפטר טהון מנשיאות ה'קולו'.⁸²

ב-23 באפריל 1935 אושרה סופית החוקה החדשה, וכעבור כשלושה שבועות נפטר המרשל פילסודסקי. שני האירועים האלה ובעיקר פטירתו של המרשל השפיעו לרעה על מעמדם הפוליטי של יהודי פולין והביאו להחרפת האנטישמיות בכל רחבי המדינה. בלב כבוד חזו המוני היהודים בקרקוב בתהלוכת הלוויה של המרשל, שצעדה ברחובות העיר לכיוון טירת ואול, מקום בו נערך טקס הקבורה.

על יסוד החוקה החדשה אושר גם שינוי תקנון הבחירות לשני בתי הפרלמנט הפולני. בוטלו העקרונות של בחירות יחסיות וישירות לסיים, ואת רשימות המועמדים לא קבעו המפלגות הפוליטיות, אלא 'קולגיות' אלקטורים אזוריות, שהיו מורכבות בעיקרן מאישים פרו-משלתיים. זו הסיבה העיקרית לכך, שטהון לא נכלל הפעם הזאת ברשימות המועמדים לסיים, והמועמד היהודי היחיד באזור קרקוב היה ליאופולד

80 לוחות מפורטים של תוצאות השוואתיות של בחירות אלה בריכוזי היהודים הגדולים במדינה ראה בספרו של W. Jaworski, *Struktura i wpływ syjonistycznych organizacji politycznych w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1996, pp. 89-92

81 A. Ajnenkiel, *Polskie Konstytucje*, Warszawa 1983, pp. 317-318

82 פרטים על כך ראה מלצר (הערה 43 לעיל), עמ' 40-43.

ספירא (Spira) ממחנה המתבוללים ומהנהלת 'הקומבטנטים היהודים' (ארגון יהודים לוחמים במלחמת העצמאות של פולין). ציוני קרקוב נקראו שלא להצביע בעדו, ואכן ספירא נחל תבוסה (8 בספטמבר 1935).⁸³ יהודי קרקוב נותרו ללא ייצוג בפרלמנט הפולני. רוב המרכז הציוני בפולין הקונגרסאית לשעבר ומפלגות השמאל היהודיות הזדהו עם מפלגות האופוזיציה הפולניות, הן מימין הן משמאל, והחרימו את הבחירות הפרלמנטריות ב-1935. הנציגות היהודית בפרלמנט החדש המוגבל בסמכויותיו נצטמצמה לארבעה צירים בלבד ולשני סנטורים.⁸⁴

טהון המשיך לפעול למען יהודי פולין מחוץ לפרלמנט ולהגיב על בעיות השעה במאמריו ב'נובי דז'ייניק' ובעיתון האידי הוורשאי 'היינט'. הוא נפטר כעבור שנה, ב-1936, והיעלמותו מן הבמה הפוליטית הורגשה היטב בקרב יהדות פולין בכלל ובקרב יהודי קרקוב בפרט, זאת כאמור בתקופה של רדיקליזציה הולכת וגוברת של האנטישמיות בחברה הפולנית ובחוגי השלטון כאחד. התהליך לא פסח על המסד הכנסייתי, ובאפריל 1936 פרסם הארכיבישוף של קרקוב אדם סאפייה (Sapieha) הצהרה שבה צידד בחרם הכלכלי על היהודים והאשים אותם בהפצת הקומוניזם בפולין.⁸⁵ אווירה זו הבליטה ביתר שאת את משבר המנהיגות שפקד את הציבור היהודי. הנציגות הפרלמנטרית היהודית לא כללה באותן שנים קשות אף לא מנהיג אחד בעל סמכות מוסרית ושיעור קומה כדוגמת המנהיגים שבפרלמנטים הקודמים.

לא חלף אלא זמן קצר מאז מות פילסודסקי ומחנה הסנציה הממשלתי שינה את פניו. לאחר הבחירות הפרלמנטריות ב-1935 התפרק הבכור ו' ובמקומו הוקם ב-1937 'אוזון' — מחנה האיחוד הלאומי (Obóz Zjednoczenia Narodowego — OZON). מחנה זה אימץ לעצמו מדיניות לאומנית אנטישמית, שבאה לידי ביטוי ב'13 הסעיפים היהודיים' ממאי 1938.⁸⁶

מערכת הבחירות הפרלמנטריות האחרונה בפולין שבין שתי המלחמות נתקיימה בנובמבר 1938 ונערכה על פי התקנון הבלתי דמוקרטי משנת 1935. גם הפעם הזאת החרימו את הבחירות כל מפלגות האופוזיציה הפולניות. לאחר התחבטות פנימית לגבי עצם ההשתתפות בבחירות, החליט מרכז ההסתדרות הציונית בקרקוב להציג לסיים את מועמדותו של יצחק שוורצברט, האישיות הציונית הראשונה במעלה בקרקוב לאחר מותו של טהון.⁸⁷ במועמדותו תמכו כל המפלגות היהודיות בקרקוב וארגונים כלכליים שונים, למעט פועלי ציון ימין ושמאל והבונד, שהחליטו להחרים

83 N.D., 10.9.1935; שווארצברט (הערה 1 לעיל), עמ' 209.

84 נשיא המדינה, שהיה מוסמך על פי התקנון החדש למנות שלישי מחברי הסנט, מינה שני סנטורים יהודים מוורשה, את הציוני פרופ' משה שור, ואת איש אגודת ישראל, יעקב טרוקנהיים.

85 Tygodnik Polski, 5.4.1936

86 הנוסח המקורי של 'הסעיפים היהודיים' מצוי במאמרי, 'מפלגת השלטון אוזון והיהודים בפולין (1937-1939)', גלעד ד-ה (תשל"ט), עמ' 424-426.

87 מאמרו של שוורצברט, N.D., 16.10.1938, 'Dlaczego idziemy do wyborów sejmowych'.

את הבחירות בכל המדינה. לנוכח המדיניות של מחנה 'אוזון' הממשלתי, החליטו אנשי אגודת ישראל בקרקוב לא רק להצביע למועמד הציוני, אלא גם לארגן למענו אסיפות בחירות. שוורצברט זכה ביותר מ-20 אלף קולות והצטרף לנציגות הפרלמנטרית היהודית, שהורכבה מ-5 צירים יהודים שנבחרו לסיים ומ-2 שנתמנו לסנט.⁸⁸ במקביל כיהן כחבר הוועד הפועל הציוני וכחבר מועצת העיר קרקוב.

מן הראוי לציין, שהסולידריות של כל חלקי הציבור היהודי בקרקוב לנוכח הגל הגואה של האנטישמיות באה לידי ביטוי עוד במחצית הראשונה של שנת 1938, לפני הבחירות לפרלמנט. כל המפלגות הציוניות, אגודת ישראל, אישים שונים ממחנה המתבוללים ובכללם ראש הקהילה היהודית, רפאל לנדאו, למעט הבונד, הסכימו על הרכבת נציגות יהודית משותפת של יהדות קרקוב לקראת קונגרס יהודי פולין שעמד להתכנס בוורשה. אולם מרכזי המפלגות השונות לא הצליחו להגיע לידי הסכם בינמפלגתי ארצי לעריכת בחירות לקונגרס זה.⁸⁹ אלה היו החודשים האחרונים שלפני פרוץ המלחמה. שוורצברט וחבריו ב'קולו' נאלצו להתמודד עם המתקפה האנטישמית, שאף גורמים ממשלתיים רשמיים היו שותפים לה ושהושפעה לא במעט מן ההסתה הגזענית הנאצית, שלא פסחה גם על קרקוב. שוורצברט יצא במיוחד נגד התעמולה ה'אמיגרציוניסטית' שפשטה במדינה, שמטרתה היתה לבטל להלכה ולמעשה את עקרון שוויון הזכויות של היהודים ולכפות עליהם הגירה בשעה שכל השערים היו סגורים בפניהם.

היהודים והבחירות העירוניות בקרקוב

כאמור לעיל, על פי חוק 1927, הועברה סמכות הפיקוח על כל מערכת הכספים של הנהלת הקהילה היהודית לידי הנהלת העיריה ומנגנונה. מכאן שהפעילות הקהילתית הסדירה היתה תלויה במידה רבה בהרכב מועצת העיר ובמנגנונה. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם התקיימו רק שתי מערכות בחירות לעיריית קרקוב, בשנים 1933 ו-1938.

על פי השיטה הקוריאלית הלא דמוקרטית האוסטרית, שהיתה נהוגה בזמנו גם בבחירות המוניציפליות, המשיכה לכהן בקרקוב גם בפולין העצמאית עד 1931 המועצה שנבחרה ב-1911. זו היתה רשאית להשלים את הרכבה על ידי צירוף חברים חדשים, ללא עריכת בחירות (קואופטציה).⁹⁰ יהודים מתבוללים כיהנו בה כחברי מפלגות פולניות — סוציאליסטיות ושמרניות — ביניהם אחד מארבעת סגני

88 שם, 8.11.1938, 24.10.1938.

89 פרטים על פרשת כשלון ארגון קונגרס יהדות פולין באביב 1938 ראה מלצר (הערה 43 לעיל), עמ' 268-270.

90 על סמכויות מועצת העיר וראשיה ועל מבנה מוסדותיה ראה H. Dobrowolski, 'Samorząd Miasta Krakowa i jego organizacja i kancelaria w latach 1918-1939', *Archeion*, vol. 23, Warszawa 1954, pp. 49-71

ראש העיר, האדריכל יוזף סארה, שנבחר לתפקיד ב-1907 והמשיך לכהן בו עד פטירתו ב-1929. הוא היה ממונה על מחלקת הבנייה העירונית והיה מקובל על כל חלקי האוכלוסייה. עם מותו מינתה המועצה במקומו סגן ראש עיר חדש, אף הוא יהודי ממחנה המתבוללים, ד"ר איגנצי לנדאו, שכהן בתפקיד חמש שנים עד פטירתו ב-1934.⁹¹ מאז לא כיהן עוד יהודי בתפקיד הזה. ראשי הציונים בקרקוב התרעמו על כך, שאין מצרפים אותם למועצת העיר, אף על פי שמערכת הבחירות לסיים הוכיחה את כוחם המכריע בקרב יהודי המקום.⁹²

במועצה זו, שבישיבותיה בדרך כלל שררה אווירה נוחה, התקיימו לעתים דיונים סוערים שנגעו ישירות במעמדם של היהודים בעיר ושהיו מלווים הסתה אנטישמית. למשל, באחד הדיונים במרס 1929, פרצו ויכוחים קשים ונרגשים, וחבר מפלגת ה'חדציה', הולקסי (Holeksy), דיבר על 'הסכנה' הנשקפת לעיר מריכויה המהיר של האוכלוסייה היהודית העולה על הריכוז של האוכלוסייה הנוצרית, ועל ה'אנטי-ממלכתיות' של היהודים, שלדעת מפלגתו אין לסמוך על נאמנותם.⁹³

ב-1931 פוזרה מועצת העיר על ידי מושל המחוז (וויבוודה), שמינה במקומה מועצה זמנית שכינה עד 1933. זו בחרה בראש עיר חדש, שהיה כאמור יהודי מומר, ד"ר מייציסלב קפליצקי, שכהן בתפקיד עד פברואר 1939.⁹⁴

מועד הבחירות הראשונות למועצת העיר קרקוב נקבע לדצמבר 1933, ואלה נערכו על בסיס תקנון בחירות מוניציפלי דמוקרטי אחד שהונהג במדינה. העיר חולקה לרובעי בחירות לפי שכונותיה. לקראת הבחירות הוגשה רשימה יהודית מרכזית – 'גוש יהודי בלתי מפלגתי לשיתוף פעולה כלכלי' – שבה השתתפו מרכז ההסתדרות הציונית, המזרחי, אגודת ישראל, חוגי מתבוללים ואיגודים כלכליים שונים. בראש הרשימה הוצב סגן ראש העיר מן המתבוללים, איגנצי לנדאו. דוברי המרכז הציוני הצדיקו את הצטרפותם לרשימה המשותפת בנימוק, שבניגוד לבחירות הפרלמנטריות והקהילתיות, שבמרכזן עומד ההיבט הפוליטי, בבחירות העירוניות גוברים האינטרסים הכלכליים על הפוליטיים.⁹⁵ פועלי ציון ימין ושמאל רצו בשתי רשימות נפרדות.

מ-64 חברי המועצה הנבחרים זכתה רשימת 'הגוש היהודי' ב-13 מנדטים, ביניהם שוורצברט וצימרמן, מראשי המרכז הציוני, וסטמפל והרב צבי אייזנשטט (חתנו של רבה הראשי של קרקוב עקיבא קורניצר), מראשי אגודת ישראל בעיר. רשימת הסנציה, שכללה גם מועמדים מספר מ'חדציה', זכתה ברוב מוחלט וקיבלה 38 מנדטים, לעומת פפ"ס, שקיבלה 12 מנדטים ובכללם בונדאי אחד, והאנדציה שקיבלה רק מנדט אחד.⁹⁶

N.D., 17.4.1929, 27.5.1929 91

שם, 18.5.1925 92

שם, 29.3.1929 93

94 על קפליצקי ראה הערה 26 לעיל.

95 ראה מאמר ראשי 'Wobec wyborów do Rady Miejskiej w Krakowie', N.D., 5.12.1933

שם, 13.12.1933 96

תוצאות אלה היוו תבוסה גדולה למחנה האנדציה האנטישמי בקרקוב והישג מרשים למחנה הממשלתי. אולם האסקלציה האנטישמית, שחלה במשך השנים במחנה הסנציה, הורגשה גם בדיוני המועצה. באחד הדיונים קבל אחד הנציגים היהודים, שמאז פטירתו של סגן ראש העיר היהודי איגנצי לנדאו בשנת 1934 לא נבחר כל יהודי לתפקיד זה, שאין מקבלים יהודים לעבודה בעיריה, ושהמנגנון העירוני מאשר ערעורים של יהודים עשירים המשתמטים מתשלום מס קהילתי שהוטל עליהם כדו"ח.⁹⁷ בישיבה האחרונה של המועצה לפני פיזור (8 בדצמבר 1938), שהוקדשה לסיכום פעילותה בתקופת כהונתה, הושמעו קובלנות, אף מפי חברי הסנציה, שהמועצה תרמה אך מעט למאבק האנטי-יהודי.⁹⁸

מערכת הבחירות המוניציפליות הבאה נקבעה על ידי השלטונות לדצמבר 1938 ולמאי 1939. בחירות אלה עדיין נערכו על פי תקנון דמוקרטי, בניגוד לבחירות הפרלמנטריות שנערכו בסמוך לכך, בנובמבר 1938, ושהוחרמו על ידי כל מפלגות האופוזיציה הפולניות. בהיעדר מוסדות ארציים נבחרים בשיטת בחירות דמוקרטיות, חרגו הפעם הבחירות המוניציפליות בחשיבותן ממסגרתן הלוקלית, והפכו למעין משאל עם פוליטי ולהתמודדות ארצית בין כוחות פוליטיים יריבים.

לקראת הבחירות העירוניות בקרקוב, שנקבעו ל-18 בדצמבר 1938, נתארגנה מחדש רשימה של 'נציגות יהודית מאוחדת למועצת העיר' (Reprezentacja Zjednoczonego Żydostwa do Rady Miejskiej), שאליה הצטרפו בדומה לבחירות הקודמות כל המפלגות היהודיות (למעט הבונד ופועלי ציון ימין ושמאל), אגודות מקצועיות שונות וחוגי מתבוללים. הקמת רשימה מאוחדת כזו היתה ייחודית ליהדות קרקוב והעידה על נכונותם של יהודי המקום להפגין סולידריות במבחנים אלקטורליים חיצוניים.

הרשימות היהודיות זכו ב-13 מנדטים מתוך 72: הרשימה היהודית המאוחדת קיבלה 11 מנדטים (ציונים כלליים — 6, המזרחי — 1, אגודת ישראל — 2, המתבוללים — 2), הבונד — 2, לעומת הבחירות ב-1933 בהן הופיע במסגרת ה"פפ"ס וזכה במנדט אחד בלבד.⁹⁹

ההרכב המוסכם של המועמדים ברשימת הנציגות היהודית המאוחדת מוכיח, שכל המפלגות היהודיות במקום נוכחו לדעת, שהציונים הם הכוח הפוליטי המוביל בקרב יהדות העיר. אם נשווה תוצאות אלה לתוצאות הבחירות בוורשה ובלודז', שגם הן התקיימו באותו יום, נראה שמספר הנציגים הציונים שנבחרו בקרקוב עלה על מספר הציונים שנבחרו בשתי הערים האלה גם יחד. הבונד בקרקוב אמנם הכפיל את נציגותו, אולם דפוסי ההצבעה של יהודי קרקוב לא נשתנו בצורה משמעותית, וזאת בניגוד

97 נאומו של ד"ר צימרמן בישיבת המועצה, שם, 24.3.1938.

98 שם, 9.12.1938.

99 על מערכת בחירות זו ראה ק. שטיין, 'די יידן אין קראקעווער שטאטראט', יארבוך, ג (עורך: א. טרטקובר), תל אביב 1970, עמ' 318-326.

למהפך שהתחולל בתקופה זו בדפוסי ההצבעה היהודיים בבחירות המוניציפליות בערים אחרות.

בשתי הערים הראשיות בפולין נחל הבונד ניצחון גורף. היה זה המשכו של תהליך שראשיתו עוד ב-1936, בבחירות לקהילת ורשה ולעיריית לודז'. הפעם הזאת זכה הבונד בבחירות העירוניות בוורשה ב-17 מתוך 20 המנדטים היהודיים, ובלודז' ב-11 מתוך 17. התמונה חזרה על עצמה גם בגל השני של הבחירות המוניציפליות שנתקיים במאי 1939. בוויילנה קיבל הבונד 10 מתוך 17 מנדטים יהודיים, בביאליסטוק 10 מ-15, ובדומה לכך גם בערים גדולות אחרות, להוציא את לבוב שבה היו הישגי הבונד דומים לאלה שבקרקוב.¹⁰⁰

למעשה, הבונד התחזק במידה רבה במקומות שבהם היה חזק למדי אף קודם לכן, אך הוא לא הצליח לפרוץ אל תוך מבצרי הציונות בגליציה — בקרקוב ובלבוב. לא כאן המקום לעמוד בהרחבה על הסיבות להישגיו האלקטורליים הגדולים של הבונד על חשבון המפלגות הציוניות והאורתודוקסיות. נוטים להסביר זאת בעיקר כהצבעת מחאה של המוני יהודים בפולין בעקבות הצלחתה של התעמולה הבונדאית, שהציגה את הפתרון הציוני לבעיית יהודי פולין כאשליה לנוכח שעריה הסגורים כמעט של ארץ ישראל. כמו כן האשימו הבונדאים את הציונים בשיתוף פעולה עם ממשלת פולין האנטישמית בנושא המדיניות 'האמיגרציוניסטית', שיתוף פעולה שנתן לממשלה מעין לגיטימציה להתייחס אל היהודים כאל זרים ולהפלותם משפטית.¹⁰¹ להיערכות היהודית המאוחדת לקראת הבחירות למועצת העיר קרקוב ב-1938 היתה חשיבות מיוחדת לנוכח ההיערכות בצד הפולני. הרדיקליזציה האנטישמית של המחנה הממשלתי ('אוזון') נתנה את אותותיה בשמה של הרשימה הממשלתית למועצת העיר ובהרכבה. היא נקראה, בהתאם לרוח הזמן, בשם 'גוש קתולי לאומי' (Blok Katolicko-Narodowy), ונעלמו ממנה כמעט כל המועמדים הקודמים, שהיו נכונים לשותף פעולה עם היהודים. בקול הקורא הראשון של הגוש לבוחריו נאמר, שיש להתגונן מפני 'גורמים זרים לתרבות הפולנית והנוצרית' ו'לסייע למסחר, למלאכה ולתעשייה הפולניים-הנוצריים'. גם רשימת האנדציה הגבירה את ההסתה האנטישמית ערב הבחירות והזהירה את הבוחרים מפני 'השתלטות היהודים על העיר'.¹⁰²

חלוקת המנדטים בין הרשימות הפולניות היתה כדלקמן: 'גוש קתולי לאומי' — 23, אנדציה — 12, פפ"ס — 24. היתה זו ירידה גדולה למחנה הממשלתי בקרקוב לעומת התוצאות ב-1933, שבהן זכה ברוב מוחלט. מחנה האנדציה עלה בבחירות אלה בצורה משמעותית ביותר, וזאת על חשבון המחנה הממשלתי וה'חדציה' (המפלגה

100 על המהפך בתוצאות הבחירות המוניציפליות בדצמבר 1938 בוורשה ובלודז' במגזר היהודי בהשוואה לקרקוב, ראה: מלצר (הערה 43 לעיל), עמ' 280-283.

101 שם, עמ' 286-288.

102 N.D., 19.11.1938, 23.11.1938

הנוצרית הדמוקרטית) לשעבר. במקביל התחזק מעמדו של מחנה השמאל הפולני בקרקוב והפפ"ס הכפיל את נציגותו במועצה.

לאור השינויים הפרוגרמטיים והפרסונליים ברשימה הממשלתית לעיריית קרקוב התפטר ראש העיר קפליצקי מיד אחרי הבחירות, אף על פי שנבחר ב-1933 לתקופה של 10 שנים, ועל פי התקנון, המועצה החדשה לא היתה רשאית לפטר. ¹⁰³ התפטרות זו היתה ללא ספק בשל מוצאו היהודי. בישיבה הראשונה של מועצת העיר החדשה לא נבחר ראש עיר חדש, אולם נתמנו שבעה חברי הנהלה, וכיניהם יהודי אחד, הציוני ד"ר יהודה צימרמן. ¹⁰⁴ כעבור חודשיים מינו השלטונות מטעמם את ד"ר בולסלב צ'וכאיובסקי (Czuchajowski), חבר מועצת 'אוזון', כראש עיר זמני. חברי פפ"ס במועצה והיהודים (כיניהם גם המתבוללים) מחו נגד התערבות הממשלה במינוי 'קומיסר' בציינם שהדבר נוגד את מסורת עיריית קרקוב. ¹⁰⁵ ב-37 קולותיהם נבחר בסוף מאי לראש העיר ד"ר מיקולאי קבשניבסקי (Kwaśniewski), שכינה כנשיא המועצה העליונה של 'המפלגה הדמוקרטית' (Stronnictwo Demokratyczne), אולם בחירתו לא אושרה על ידי הווייבודה (מושל הגליל) כנדרש בחוק עד פרוץ מלחמת העולם השנייה, וראש העיר הממונה המשיך בתפקידו 'הזמני'. ¹⁰⁶

בדיוני המועצה החדשה הגבירו האנדקים בסיוע חברי ה'אוזון' את התקפותיהם על הציבור היהודי — דווקא בתקופת החירום של ערב המלחמה. הם אף נאבקו לביטול הסובסידיות העירוניות הסמליות למוסדות הרווחה היהודיים, אף שהציבור היהודי כיסה יותר מ-35% מהכנסות העיריה. ¹⁰⁷ לרוב נכשלו בכך בשל הצבעתם של חברי המועצה היהודים וחברי הפפ"ס. העיתונות ה'אוזונית' התקיפה את פפ"ס ערב המלחמה על עמדתה 'האנטי-פטריוטית' בשל קשריה עם הציונים בעלי ה'לאומיות הזרה', עם 'האגודה הקלריקלית' ועם הבונד, 'בעל הקשרים עם הקומוניסטים'. ¹⁰⁸

כללית ניתן לומר, שהציבור היהודי בקרקוב בעשרים שנות קיומה של הרפובליקה הפולנית השנייה, למרות מודעותו ומעורבותו הפוליטית הערה והאיכפתיות שגילה כלפי המתרחש בפולין ובעולם היהודי והציוני, ועל אף נכונותו התמידית להיאבק

- 103 שם, 29.1.1939.
- 104 שם, 24.2.1939.
- 105 שם, 23.4.1939.
- 106 שם, 31.5.1939; 'המפלגה הדמוקרטית' נוסדה באפריל 1939. אנשיה ראו את עצמם כנאמני תורתו של פילסודסקי ומתחו ביקורת קשה על הסטיות הרעיוניות ועל המדיניות של יורשיו ב'אוזון' גם לגבי הבעיה היהודית.
- 107 שם, 22.7.1939.
- 108 *Kurier Poranny*, על פי *Gazeta Polska*, 22.7.1939.

באנטישמיות, לא נטה ברובו לעמדות קיצוניות בתחום המדיניות הארצית. בדרך כלל גם גילה סובלנות גדולה יותר ממרכזים יהודיים אחרים בפולין ביחסים הבינמפלגתיים הפנימיים. בעיר זו, שהישן והמודרני חברו בה יחדיו, שרר גם במגזר היהודי דו-קיום בין הווי החסידות החרדית לבין אורח החיים החילוני הפתוח להשפעה התרבותית ולעתים גם הפוליטית של הסכיבה הפולנית. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בעתות מבחן, כמו בהיערכות לקראת הבחירות המוניציפליות בשנות השלושים. כפי שנוכחנו לעיל, לנוכח ההקצנה האנטישמית במדינה, הסכימו המפלגות היהודיות בקרקוב (למעט הבונד) על הקמת נציגות יהודית מקומית משותפת לקראת הבחירות ל'קונגרס יהודי פולין', שעמד להתכנס בוורשה, ועל הרכבת נציגות יהודית ארצית. אולם חרף שעת החירום לא הצליחו המרכזים האחרים בפולין להידבר ביניהם ביחס למדיניות הארצית ולהקים מסגרת ארגונית ייצוגית משותפת.

עם זאת, גם בקרקוב היהודית, בעיקר ערב הבחירות הקהילתיות בשנות העשרים, נתחממו לעתים הרוחות ואף הורגשה מתיחות בין-מפלגתית מלווה תעמולה קולנית, שהדרדרה גם להשמצות בראש חוצות. אולם ככל שהחריפה האנטישמיות במדינה במחצית השנייה של שנות השלושים, כן גברה תחושת הסולידריות היהודית, שהתבטאה באסיפות הפגנה ומחאה המוניות בהשתתפות אלפים (שהתקיימו ברובן בחצר בית זיסר שבקז'ימייז', ברחוב קרקובסקה), בארגון מגביות עזרה לנפגעי הפרעות במדינה, בסיוע בקליטת גל פליטים יהודים מגרמניה בעלי אזרחות פולנית ועוד.

בקיץ 1939 כבר הורגשה חרדתם של יהודי קרקוב מפני הבאות, דהיינו הפחד מפני מלחמה ומפני אפשרות של השתלטות נאצית על העיר, אם כי לא ניתן היה לחזות את השואה המתקרבת ואת מימדיה. כשפרצה המלחמה ב-1 בספטמבר, עמדה העיר על תושביה היהודים ללא מגן בפני הגייסות המתקדמים של הצבא הגרמני, שנכנסו לתוכה ב-6 בחודש. השלטון הגרמני הועיד את קרקוב לעיר הבירה של פולין הכבושה ולמקום מושבו של המושל הכללי הנס פרנק. בתוך זמן קצר עלה הכורת על הקהילה המפוארת הזאת, על ארגוניה ומוסדותיה, ומרבית אנשיה נשרפו בכבשני בלז'ץ ואושוויץ, או עונו במחנות עבודה שונים.¹⁰⁹ שארית הפליטה ושרידיה נדדו ברחבי העולם ובחלקם מצאו מקלט במדינת ישראל.

109 על קורותיהם ומאבקם של יהודי קרקוב בימי השואה, ראה: י. פלד, קרקוב היהודית 1939-1943, בית לוחמי הגטאות 1993.